

KUR'ÂN VE SÜNNET IŞIĞINDA DİNÎ TEFEKKÜRE DAİR BAZI KAVRAMLARIN TAHLİLİ IN THE LIGHT OF THE QURAN AND THE SUNNAH THE ANALYSIS OF THE SOME CONCEPTS ABOUT RELIGIOUS CONTEMPLATION

MUMAMMER ERBAŞ

PROF. DR.

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAK.

ABSTRACT

Humans, unlike other creatures, have the ability of reasoning. It makes humans the only moral being in universe. In accordance to the nature of humans, the Holy Qur'an appeals directly to the mind and heart of humans. It is so because the purpose of the revelation of the Qur'an is to provide guidance. To achieve this purpose, an approach to the Qur'an as to set the basis for contemplation is necessary. This is how the Prophet Muhammad and his Companions approached the Qur'an. Religious contemplation in the context of the Qur'an consists of the following four stages: Reading/reciting, understanding, interiorizing and assimilating, and living according to the Qur'an. There are many concepts in the Holy Qur'an that signify each of these four stages. The most important of these are: First Stage: Qiraah, tilawah, tartil, dirasah and tamanni-umniyyah. Second Stage: Sama-istima (listening), aql, ilm and fiqh. Third Stage: Zikr-tazakkur, fikr-tafakkur, tadabbur and nazar. Fourth Stage: Ittiba, imsaq-istimsaq and iqama.

Keywords: Qur'an, Sunnah, religious contemplation, reading/reciting, understanding, interiorization, practicing, guidance.

ÖZ

İnsanoğlu, diğer varlıklardan farklı olarak akıl sahibidir.

Bu, onu evrendeki yegâne ahlakî varlık yapar. İnsanın yapısına uygun olarak Kur'an-ı Kerim, doğrudan insan aklına ve kalbine hitabetmiştir. Zira Kur'an vahyinin gönderiliş gayesi hidâyettir. Bu gayenin gerçekleşebilmesi için Kur'an'a dinî tefekküre zemin teşkil edecek şekilde yaklaşılması gerekir. Hz. Peygamber ve ashâbı, Kur'an'a bu doğrultuda yaklaşmıştır. Kur'an bağlamında dinî tefekkür, şu dört aşamadan oluşur: Kur'an'ın okunması, anlaşılması, benimsenip özümsemesi ve hayata geçirilmesi. Kur'an-ı Kerim'de bu dört aşamanın her birine delalet eden pek çok kavram mevcuttur. Bunlardan en önemlileri şunlardır: Birinci Aşama: Kırâat, tilâvet, tertîl, dirâse ve temennî-ümniyye. İkinci Aşama: Semâ-istimâ, akıl, ilim ve fıkıh. Üçüncü Aşama: Zikr-tezekkür, fikr-tefekkür, tedebbür ve nazar. Dördüncü Aşama: İttibâ, imsâk-istimsâk ve ikâme.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Sünnet, Dinî tefekkür, okumak, anlamak, özümsemek, yaşamak, hidâyet.

Giriş

Allah Teâla, yoktan var etmiş olduğu maddî ve manevî pek çok âlemde canlı cansız binlerce varlık yaratmıştır.

Onun yaratmış olduğu bu varlıklar arasında sahip olduğu konum ve potansiyel itibarıyla en değerli olanı insandır: “Biz, hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık...”¹ İnsanoğlunu diğer varlıklardan farklı ve ayrıcalıklı kılan husus, onun *akıl* sahibi olmasıdır.² Sahip olduğu akıl melekesi, insanı *cüz-i irade* sahibi; yani *ahlakî* bir varlık yapar. Buna göre her bir kişi bütün düşünce, söz, eylem ve tutumlarından sorumludur. Yüce Allah, insanın bu zorlu sorumluluk alanlarından her birine hakkını tam olarak verebilmesi için kendisini Hz. Âdem’den itibaren ilahî vahiyleriyle desteklemiştir: “Allah Âdem’e bütün isimleri öğretti...”³

İlahî vahiylerin gönderiliş gayesi, *hidâyet*; yani insan aklını yanılığdan, kalbini bozulmadan, uzuvlarını hatalardan ve şahsiyetini de kötü hasletlerden kurtararak onu hem nazarî hem de amelî yönden doğruya yöneltip hedefine ulaştırmaktır. Bu bağlamda Yüce Allah, seçkin elçileri aracılığıyla insanoğluna pek çok kutsal suhuf ve kitap göndermiştir. Bu ilahî mesajların sonuncusu Kur’ân vahyidir. Kur’ân’ın ilahî buyrukları ve Hz. Peygamber’in bunları uygulaması (sünnet) sayesinde önce Cahiliye Arab’ı, ardından da pek çok millet içine düştüğü şirk ve inkâr bataklığından kurtulmuştur: “Bu, doğruluğu şüphe götürmeyen ve Allah’a karşı gelmekten sakınanlara *yol gösteren* Kitap’dır.”⁴ Bu konuda Hz. Peygamber de, şöyle buyurmuştur: “*Peygamberlerden hiçbir peygamber yoktur ki, ona insanların iman etmek zorunda kaldığı mucizelerin bir benzeri verilmiş olsun. Bana verilen mucize ise Allah’ın vahyettiği Kur’ân’dır. Bunun için, kıyamet günü ümmeti en çok olan peygamber ben olacağımı umuyorum!*”⁵

¹ İsrâ, 17/70.

² Secde, 32/9.

³ Bakara, 2/31.

⁴ Bakara, 2/2.

⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2: 451; Buhârî, “Fadâi-

İnsanın dinî hususlarda nazarî ve amelî her türlü yanılığın kurtulabilmesi, ancak doğru bir *dinî tefekkür* bilincine ve yöntemine sahip olmasıyla mümkündür. Bu bağlamda Kur'ân-ı Kerim âyetlerinde, kendisine samimi bir şekilde inanan bir Müslümanı her türlü yanılığın uzaklaştırıp onu gerçek anlamda *hidâyete* kavuşturacak pek çok esas ve prensip mevcuttur. Bu temel esasların nasıl anlaşılıp tatbik edilmesi gerektiği, bizzat Hz. Peygamber'in fiili sünneti örneğinde bizlere gösterilmiştir: “Andolsun ki Resûlullah, sizin için, Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok zikredenler için güzel bir örnektir.”⁶

İslâm dini, inanç-düşünce, ibadet-amel ve tutum olmak üzere üç farklı boyutun uyumlu birleşiminden oluşan bir bütündür. Buna uygun olarak Kur'ân-ı Kerim bağlamında dinî tefekkür, salt zihne dayalı teorik bir faaliyet olarak görülemez. Bilakis insanı *hidâyete* ulaştıracak sağlıklı bir dinî tefekkür eyleminde Kur'ân'ı düzgün okuma, doğru anlama, iyi bir şekilde benimseyip özümseme ve güzel bir şekilde yaşama olmak üzere dört farklı boyut mevcut olmalıdır. Zira bizatihi Kur'ân vahyi, bizlere kendisinin herkesi değil, bilakis takva sahibi kimseleri *hidâyete* ulaştırabileceğini söylemektedir: “O kitap (Kur'ân), müttakîler (sakınanlar ve arınmak isteyenler) için bir yol göstericidir.”⁷ Buna göre, Kur'ân okuyan kimsenin ondan düzgün bir şekilde istifade edebilmesi için iyi düzeyde bir hazır bulunuşluk durumuna sahip olması ve ciddi boyutta bir dinî tefekkür eylemi içine girmesi gerekir.

Bu bağlamda görevi Kur'ân-ı Kerim'i insanlığa tebliğ etmek olan Hz. Peygamber, insanlar içinde en hayırlı olanların Kur'ân'ı öğrenen ve öğrenenler olduğunu ifade ederek⁸ Kur'ân okumanın önemine işaret etmiş ve sürekli Kur'ân'la meşgul olan kimseleri '*Allah'ın ehli*' olarak nitelemiştir.⁹ Bunun yanı sıra Hz. Peygamber, Kur'ân okuyanların nübüvveti idrak etmiş gibi olacağını ifade ederek onları kendisine vahiy gelmeyen peygambere benzetmiştir.¹⁰ Peygamberin vahiyle ilgili görevleri, bunları okumak / okutmak, anlamak / anlatmak, benimseyip özümsemek / benimsetip özümsetmek ve yaşamak / yaşatmak olduğuna göre Kur'ân bağlamında gerçek bir tefekkür eylemi, bütün bu boyutları içermelidir. Nitekim söz konusu hadisin devamında ifade edilen; Kur'ân okuyan kimseye, her kızanla kızması ve her cahillik yapana uyup onunla cahillik yapmasının yakışmayacağı yönündeki uyarılar, bu esnada Kur'ân'ın anlaşılması, içselleştirilmesi ve yaşanmasıyla ilgili hususların da bulunması gerektiğini ortaya koymaktadır.

lü'l-Kur'ân" 1, "İ'tisam" 1; Müslim, "İman", 239.

⁶ Ahzâb, 33/21.

⁷ Bakara, 2/2.

⁸ Buhârî, "Fadâilü'l-Kur'ân", 21; Tirmizî, "Fadâilü'l-Kur'ân", 15.

⁹ İbn Mâce, "Mukaddime", 16; Dârimî, "Fadâilü'l-Kur'ân", II: 429.

¹⁰ Münzirî Zekiyüddîn, *et-Tergîb ve't-Terhîb* (Mısır:1954), II: 352; Nureddin Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid* (Beyrut: 1967), VII: 159.

Hz. Peygamber; ‘*Ümmetimin en şereftileri yani önde gelenleri hamele-i Kur’ân olan hâfızlardır*,’ buyurmuştur.¹¹ Bu dönemde Kur’ân’ı iyi bilen kimselerin, başta ilim olmak üzere dinî, siyasî, ahlakî, ekonomik vb. birçok yönden toplumun gerçek anlamda önde gelen kimseleri olduğu görülmektedir. Dolayısıyla “hamele-i Kur’ân” olmak, Kur’ân’ı sadece yüzünden veya ezbere bilmeyi değil, bunun ötesinde onu doğru anlamayı, iyice özümsemeyi ve güzelce uygulamayı da gerektiren bir husustur.

Biz, bu makalemizde, Kur’ân okuma bağlamında dinî tefekkürün söz konusu dört farklı boyutunu bizatihi onlara delalet eden belli başlı kavramlar ışığında ortaya koyup incelemeye çalışacağız.

I. “KUR’ÂN OKUMA” BAĞLAMINDA DİNÎ TEFEKKÜRE DAİR BAZI KAVRAMLAR:

Dinî tefekkürün ilk aşamasını *Kur’ân okuma* eylemi oluşturur. Bu noktada Kur’ân vahyinin ümmî olan Hz. Peygamber’e yönelik ilk hitabının “oku” olması çok büyük anlam ve önem arz eder: “Yaratan Rabbinin adıyla oku!”¹² Bu konuda Peygamber Efendimiz (s.a.s) de, şöyle buyurmuştur: “*Kur’ân-ı Kerim’den tek bir harf okuyana bile sevap vardır. Her hasene için on misli sevap vardır. Ben ‘Elif Lâm Mîm’ bir harf demiyorum. Aksine ‘Elif’ bir harf, ‘Lâm’ bir harf, ‘Mîm’ de bir harftir.*”¹³

Kur’ân ve sünnetin bu buyrukları doğrultusunda, bizzat Kur’ân âyet ve surelerinde okumayı ifade eden pek çok farklı kavram yer alır. Bunlardan bazılarını şöyle ifade edebiliriz:

1. KİRÂAT (قرأ - يقرأ - قرأ، قرآن): Bu kelime, sözlükte; “okumak, tilâvet etmek ve telâffuz etmek” gibi anlamlara gelir.¹⁴ İslâm âlimlerinin çoğuna göre Kur’ân, bu manadan türetilmiş *gufrân* vezninde bir mastardır, ancak ism-i mef’ûl anlamındadır.¹⁵ Kırâat kelimesi, Kur’ân ilimlerinde ayrı bir istilâh anlamı kazanmıştır: “Harfleri ve kelimeleri tertîl üzere bir araya getirip birleştirmektir.”¹⁶

Kırâat kavramı, Kur’ân’da bizatihi Kur’ân okumayı ifade etmek üzere çok sayıda âyette geçer. Yüce Allah, gece namazından ve diğer ibadetlerden bahsettiği şu âyet-i kerîmede inananlardan Kur’ân okumalarını ister,

¹¹ Heysemî, *ez-Zevâid*, 7: 161.

¹² Alak 96/1.

¹³ Tirmizî, “Sevabü’l-Kur’ân”, 16.

¹⁴ Râgîp el-İsfehânî, *Mu’cemu Müfredâtı Elîfâzi’l-Kur’ân* (Beyrut: ts), 414; trc. Yusuf Türker, *Kur’ân Kavramları Sözlüğü* (İstanbul, 2018), 1189; Muhammed b. Ebu Bekr Râzî, *Garibu’l-Kur’ân*, thk. Hüseyin Elmalı (Ankara: 1997), 91; Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, (ys: 1305), 1: 80.

¹⁵ Zerkânî, *Menâhilü’l-İrfan* (Mısır tz.), I: 14; Subhi es-Sâlih, *el-Mebâhis* (Beyrut: 1985), 19.

¹⁶ İsfehânî, *el-Müfredât*, 414; Ayrıca bkz. Trc. Türker, *Kur’ân Kavramları Sözlüğü*, 1189.

fakat bu konuda kolaylığı tavsiye eder: "... Artık, Kur'ân'dan kolayınıza geleni *okuyun*; ..."¹⁷ Bir diğer âyette, Kur'ân okuma âdabı dile getirilerek okumaya başlamadan önce her türlü şeytani müdahaleden Allah'a sığınılması istenir: "Kur'ân *okuyacağın* zaman, kovulmuş şeytandan Allah'a sığın..."¹⁸

Kur'ân okumanın gayesi, onun anlaşılmasıdır. Bunun için de onun iyi bir şekilde dinlenmesi gerekir: "Kur'ân *okunduğu* zaman onu dinleyin ve susun ki size merhamet edilsin."¹⁹ Nitekim kâfirler, kendilerini Kur'ân'ın etkisinden kurtarabilmek için birbirlerine; "Bu Kur'ân'ı dinlemeyin, *okunurken* gürültü yapın, belki bastırırınız"²⁰ diye tavsiyede bulunmuşlardır.

Kur'ân okurken muhatapların sağlıklı bir dinî tefekkür ve doğru bir anlama boyutuna geçebilmeleri için Kur'ân âyet ve sureleri bir bütün olarak değil, peyderpey indirilmiştir: "İnkâr edenler: Kur'ân ona bir defada topluca indirilmeli değil miydi? dediler. Biz onu senin kalbine iyice yerleştirmek için böyle yaptık (parça parça indirdik) ve onu tane tane (ayırarak) okuduk."²¹ Bu duruma uygun olarak Müslümanlara Kur'ân'ı tıpkı indirildiği gibi yavaş yavaş ve tane tane okumaları tavsiye edilmiştir: "Biz onu, Kur'ân olarak, insanlara dura dura *okuyasın* diye (âyet âyet, sûre sûre) ayırdık; ve onu peyderpey indirdik."²²

Sonuç itibarıyla kıraat kavramı, Kur'ân âyet ve surelerini salt telaffuz etmeyi ve seslendirmeyi değil, bilakis okunan âyetleri dinî tefekküre zemin teşkil edecek şekilde iyice dinlemeyi ve doğru bir şekilde anlamayı da içermektedir.

2. TİLÂVET (تلاوة – يتلو – تلا): Bu kelime, sözlükte; "bir kimseyi arada başka kimse bulunmayacak kadar yakından takip etmek ve izlemek" anlamına gelir.²³ Kelime, *tilâvet* masdarıyla *okumak* anlamına da gelir.²⁴ Okumak, art arda sıralanan harfleri düzgün ve birbiriyle uyumlu bir şekilde takip etmektir. Fakat bu, sadece dil ile değil, aynı zamanda zihin ve beden ile de sürdürülen bir eylemdir. Çünkü kişi, sözlü olarak seslendirdiği şeyi zihnen de okuyarak veya fiiliyata dökerek devam ettirir.²⁵

Tilâvet kavramı, "Yüce Allah'tan gelen kitaplara bağlılık" anlamında da kullanılır. Bu, bazen okumak, bazen onlarda yer alan emir ve yasakları, teşvik ve sakındırmaları dikkate alıp gereğini yapmak ya da orada olduğuna inanılan şeyleri yerine getirmektir. Bu anlamda *tilâvet*, kıraatten daha

¹⁷ Müzzemmil, 73/20.

¹⁸ Nahl, 16/98.

¹⁹ A'râf, 7/204.

²⁰ Fussilet, 41/26.

²¹ Furkan, 25/32.

²² İsrâ, 17/106.

²³ Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, 4: 886.

²⁴ İsfehânî, *el-Müfredât*, 71. Ayrıca bkz. Trc. Türker, *Kur'ân Kavramları Sözlüğü*, 281.

²⁵ Râzî, *Garibu'l-Kur'ân*, 537.

özel bir anlam ifade eder. Dolayısıyla her *tilâvet* bir kıraat olmakla birlikte, her kıraat bir *tilâvet* değildir.²⁶

Kur’ân-ı Kerim’de, Kur’ân okumayı ifade etmek üzere en çok kullanılan kavram *tilâvet*dir. Bu kavram, birçok âyette peygamberlerin kendilerine gönderilen vahiyleri gönderildikleri millete okuyarak aktarmaları bağlamında geçer: “Andolsun ki içlerinden, kendilerine Allah’ın âyetlerini *okuyan*, (kötülüklerden ve inkârdan) kendilerini temizleyen, kendilerine Kitap ve hikmeti öğreten bir Peygamber göndermekle Allah, müminlere büyük bir lütufta bulunmuştur. Hâlbuki daha önce onlar apaçık bir sapıklık içinde idiler.”²⁷ Buradaki aktarım, salt anlamda bir okumayı değil, bilakis okunanları anlatmayı ve açıklamayı da içeren bir eylemdir. Zira muhatapların yapıp etmelerinden Allah katında sorumlu olmaları, kendilerine bu mesajların içeriğinin de ulaştırılmasına bağlıdır: “Rabbin, kendilerine âyetlerimizi okuyan bir peygamberi memleketlerin merkezine göndermedikçe, o memleketleri helâk edici değildir.”²⁸ Şu gibi âyet-i kerimelerde ifade edilen hususlar, *tilâvet* kavramının dinî tefekküre öncülük edecek şekilde anlamayı da içeren bir okuma eylemini ifade ettiğini açıkça ortaya koyar: “Onlara, Âdem’in iki oğlunun kıssasını doğru olarak *oku/anlat...*”²⁹ “Onlara Nuh’un başından geçenleri *oku/anlat...*”³⁰

Kur’ân’a göre *tilâvetin* gayesi, okuyanın hidâyet bulması; yani inanç, amel ve ahlak yönünden doğruya ulaşmasıdır: “Ben Kur’ân’ı okumakla *tebliğ etmekle* emrolundum. Artık her kim doğru yolu kabul ederse, yalnızca kendi yararına kabul etmiş olur. Kim de sapa giderse de ki: ‘Ben, yalnızca tehlikeyi haber verenlerdenim.’³¹ Hidâyete ulaşma taklîde dayalı bilinçsiz bir kabul değil, bilakis dinî tefekküre dayalı bilinçli ve iradeli bir tasdiktir: “Onlara (Kur’ân) *okunduğu* zaman: Ona iman ettik. Çünkü o Rabbinizden gelmiş hakikattir.”³² Dinî tefekkür derinleştikçe kişinin imanı da artıp güçlenir,³³ güçlenen iman da kişiyi salih amele ve güzel ahlaka sevk eder: “De ki: Gelin Rabbinizin size neleri zorunlu kıldığını *okuyayım*: O’na hiçbir şeyi ortak koşmayın, ana-babaya iyilik edin ...”³⁴

Sonuç itibarıyla *tilâvet* kavramı, kişiyi dinî tefekküre sevk eden anlamaya dayalı okumayı ifade eder. Nitekim şu âyet-i kerimede geçen “*tilâveti hakkiyla yapma*” tabiri, bu gerçeği çok açık bir şekilde ortaya koyar: “Ken-

²⁶ İsfehânî, *el-Müfredât*, 72. Ayrıca bkz. Trc. Türker, *Kur’ân Kavramları Sözlüğü*, 281.

²⁷ Âl-i İmran, 3/164.

²⁸ Kasas, 28/59.

²⁹ Mâide, 5/27.

³⁰ Yûnus, 10/71.

³¹ Neml, 27/92.

³² Kasas, 28/53.

³³ Enfâl, 8/2.

³⁴ En’âm, 151/6.

dilerine kitap verdiğimiz kimseler (den bazısı) onu, hakkını gözeterek okurlar. Çünkü onlar, ona iman ederler...”³⁵

3. TERTİL (ترتيل – رتل): Sözlükte “ratile/رتل/رَتْلٌ – يَرْتَلُ – رَتْلٌ”, “bir şeyin uyumlu bir şekilde sıralanması ve muntazam bir şekilde düzenlenmesi” anlamına gelir. Dişleri çok muntazam olan kimseye; ‘رَجُلٌ رَتْلٌ الأَسنان’ denir.³⁶ Bununun tef’îl babındaki kullanımını ise, “kelimenin ağızdan akıcı ve düzgün bir şekilde çıkması”nı ifade eder.³⁷ Aynı şekilde *tertil*, “sözü yerli yerinde, uygun ve güzel bir şekilde söylemek”tir.³⁸

Terim olarak *tertil*, Kur’ân-ı Kerîm’in okunuş tarzlarından biridir. Kur’ân’ı tane tane, yavaş yavaş okumaya denir. Tahkîk tarzından³⁹ biraz daha süratli okumayı ifade eder.⁴⁰ Tahkîk, ta’lîm ve temrin için, *tertil* ise tefekkür ve istinbât içindir. Yani tahkîkte öğretim, *tertilde* ise okunamı düşünüp anlama gayesi vardır.⁴¹

Tertil kavramı, Kur’ân’da iki farklı âyette geçer. Bunlardan ilkinde şöyle buyrulur: “İnkâr edenler: Kur’ân ona bir defada topluca indirilmeli değil miydi? dediler. Biz onu senin kalbine iyice yerleştirmek için böyle yaptık (parça parça indirdik) ve onu *tane tane (ayırarak) okuduk.*”⁴² Buradan Kur’ân’ın parça parça indirilmesinin ve yavaş yavaş okunmasının, onun dinî tefekküre zemin teşkil edecek şekilde doğru ve rahat bir şekilde anlaşılabilmesi gayesine yönelik olduğu anlaşılır. İkinci âyet-i kerimede ise, bizzat Hz. Peygamber’den Kur’ân’ı tıpkı indirildiği gibi onu anlayacak şekilde ağır ağır okuması istenir: “Ey örtünüp bürünen (Resûlüm)! Geceleyin biraz uyuduktan sonra kalk... Ve Kur’ân’ı *ağır ağır, güzel güzel oku!*”⁴³

Sonuç itibarıyla *tertil* kavramı, Kur’ân’ın indiriliş gayesi olan hidâyetin gerçekleşmesi için gereken anlamaya ve benimseyip özümsemeye dayalı okumayı ifade eder. Bu ise, doğru dinî tefekkürün temel zeminini teşkil etmesi itibarıyla büyük önem arz eder.

4. DİRÂSE (دراسة – دَرَس – يَدْرُس – دَرَسٌ): Sözlükte, “bir şeyin izinin ve eserinin silinmesi, yok olması” anlamına gelen bu kelime, “bir kitabı veya

³⁵ Bakara, 2/121. Bunun bir başka örneği için bkz. Fâtır, 35/29: “Allah’ın kitabını okuyanlar, namazı kılanlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan (Allah için) gizli ve açık sarf edenler, asla zarara uğramayacak bir kazanç umabilirler.”

³⁶ Râzî, *Garibu’l-Kur’ân*, 395.

³⁷ İsfehânî, *el-Müfredât*, 192. Ayrıca bkz. Trc. Türker, *Kur’ân Kavramları Sözlüğü*, 593.

³⁸ Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, 3: 813.

³⁹ Tahkîk: Kur’ân kırâatinin en yavaş icrâ şekli olup, harflerin hakkını tam vererek, mahreçlerine ve sıfatlarına riâyet ederek, medleri gereği kadar uzatarak, ihfâ, izhâr, iklâb, gunne gibi tecvid kurallarına uyarak okumaya denir.

⁴⁰ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşrfi’l-Kırâati’l-Aşr* (Mısır: ts), 1: 209.

⁴¹ Çetin, Abdurrahman, *Kur’ân Okuma Esasları* (İstanbul: ts), 115.

⁴² Furkân, 25/32.

⁴³ Müzzemmil, 73/4.

dersi anlamak ve ezberlemek gayesiyle okuma’yı ifade eder. ’دَرَسْتُ الْعِلْمَ’ ifadesi, “ezberlemek suretiyle ilmin izini elde ettim” anlamına gelir. Bilginin elde edilmesi, süreklilik arz eden bir okuma eylemiyle gerçekleştiği için bu tür okumaya *ders* denmiştir.⁴⁴

Dirâse kavramı, Kur’ân’da özelde Mekke’li müşriklere, genelde bütün insanlığa ilahî hak ve hakikatlerin öğretilmesi bağlamında kullanılır. Bu surette onların elinde; “Bizim haberimiz yoktu,” şeklinde bir mazeret kalmaz: “İşte bu (Kur’ân), bizim indirdiğimiz mübarek bir kitaptır. Buna uyun ve Allah’tan korkun ki size merhamet edilsin. ’Kitap, yalnız bizden önceki iki topluluğa (Hıristiyanlara ve Yahudilere) indirildi, biz ise onların *okumasından* gerçekten habersizdik’ demeyesiniz diye yahut ’Bize de kitap indirilseydi, biz onlardan daha çok doğru yolda olurduk’ demeyesiniz diye (Kur’ân’ı indirdik).”⁴⁵

Dirâse kavramı, Kur’ân’da daha ziyade Ehl-i Kitap bağlamında kullanılmıştır: “... Allah’a karşı yalnız hakkı söyleyeceklerine dair kendilerinden Kitap’ta söz alınmamış mıydı? Ve onun içindekileri durmadan okumadılar mı? ...”⁴⁶ Burada, Ehl-i Kitap’ın kendilerine gönderilen Kitaplar’ı sürekli okumalarına, dolayısıyla onun kaynağını ve muhteviyatını bilmelerine rağmen aynı kaynaktan gelen ve onunla çok yakın muhtevaya sahip olan Kur’ân’ı ve onu getiren elçiyi reddetmeleri kınanır.⁴⁷ Bu tutum, Kitap sahibi olan ve onu sürekli okuyan bir topluma yakışmamaktadır: “Hiçbir insanın, Allah’ın kendisine Kitap, hikmet ve peygamberlik vermesinden sonra (kalkıp) insanlara: Allah’ı bırakıp bana kul olun! demesi mümkün değildir. Bilakis (şöyle demesi gerekir): *Okutmakta ve öğretmekte olduğunuz Kitap uyarınca* Rabbe hâlis kullar olunuz.”⁴⁸

Burada dile getirilen Ehl-i Kitap’a ait muhalefet tavrı, elbette o Kitapların içeriğine yöneliktir. Zira âyette geçen ’*rabbânî*’ ifadesi, bildiğiyle amel eden, hayrı öğreten insan anlamına gelmektedir.⁴⁹ Dolayısıyla Kitap lafzı ile birlikte kullanılan *dirâse* kavramı, sadece okumayı değil, aynı zamanda okuduğunu anlamayı, onu iyi düzeyde bilmeyi ve ayrıca bu bildiğiyle amel etmeyi de içerir.

Sonuç itibarıyla dirâse kavramı, Kur’ân’ı yüzeysel olarak okumayı değil, bilakis onu muhatabı dinî tefekküre sevk edecek şekilde anlamıyla, açıklamasıyla ve uygulamasıyla birlikte okuyup özümsemeyi ifade eder. Nitekim şu âyet-i kerime, bu hususu açıkça ortaya koymaktadır: “Böylece

⁴⁴ İsfehânî, *el-Müfredât*, 169. Ayrıca bkz. Trc. Türker, *Kur’ân Kavramları Sözlüğü*, 542.

⁴⁵ En’âm, 6/155-157.

⁴⁶ A’râf, 7/169.

⁴⁷ İbn Kesîr, Ebu’l-Fidâ, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm* (Beirut: 1966), 2: 261.

⁴⁸ Âl-i İmrân, 3/79.

⁴⁹ Bkz. İsfehânî, *el-Müfredât*, 189. Ayrıca bkz. Trc. Türker, *Kur’ân Kavramları Sözlüğü*, 586; Fahreddin Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb* (Beirut: 1997), 3: 271.

biz âyetleri geniş geniş açıklıyoruz ki, 'Sen ders almışsın' desinler de biz de anlayan toplum için Kur'ân'ı iyice açıklayalım."⁵⁰

5. TEMENNÎ (التَّمَنَّى) ve ÜMNIYYE (الْأُمْنِيَّة): Sözlükte, "bir şeyi dilemek, ummak, temennî etmek" gibi anlamlara gelen bu kelime, "bir şeyi zihinde belirleme ve tasavvur etme"yi ifade eder. Bu tasavvur, tahmin ve zanna dayanabileceği gibi bir bilgiye veya sağlam bir esasa da dayanabilir. Fakat çoğu tahmine dayandığı için yalan tarafı ağır basar. Aynı kökten türeyen *ümniyye* kelimesi de, "arzu duyulan bir şeyin zihindeki tasavvur şekli"ni ifade eder. Bu kavram, sözlükte *okumak* anlamına da gelmektedir. Şöyle ki *temennî*, bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde zihinde canlandırmayı ifade etmektedir. Buradan hareketle o, "hızlı bir şekilde anlamadan okuma"yı ifade etmek için kullanılmıştır. Kelimenin bir diğer anlamı da, *yalan söylemektir*. Yalan, gerçeği olmayan bir şeyi düşünüp onu sözle ifade etmek olunca, *temennî* de onun başlangıcı veya ilk adımı gibi olur.⁵¹

Bu kavram, Kur'ân'da *okuma* anlamında iki âyette geçmektedir. Bunlardan ilkinde, iki farklı anlam söz konusudur: "(Ey Muhammed!) Biz, senden önce hiçbir resûl ve nebî göndermedik ki, o, bir *temennide* bulunduğunda, şeytan onun *temennisine* ille de (bir şeyler) katmaya kalkışmasın. Ne var ki Allah, şeytanın katacağı şeyi iptal eder..."⁵² Kelimenin aslı anlamına göre, peygamberler her ne zaman bir şey arzu etseler şeytan derhal onların bu arzusuna bir vesvese atmaya çalışır. Fakat müfessirlerin çoğuna göre, âyette geçen *temennî* kavramı *okumak* anlamındadır. Buna göre âyette, peygamberler kendilerine gelen vahiyleri okumaya başladıklarında şeytanın onun okumasını karıştırmaya çalıştığı, fakat Allah'ın şeytanın attığı vesvese ve sözleri giderip vahyettiği âyetleri peygamberin kalbinde ve zihninde sağlamlaştırarak yerleştirdiği ifade edilmektedir.⁵³ Buna göre burada *temennî* kavramı, "ezberden Kur'ân okumak" anlamına gelir.

Bu anlam, kavramın *emânî* şeklindeki türevi için de söz konusudur: "İçlerinde bir takım ümmîler vardır ki, Kitab'ı (Tevrat'ı) bilmezler. Bütün bildikleri *kulaktan dolma şeylerdir*. Onlar sadece zan ve tahminde bulunuyorlar."⁵⁴ Tefsirlere baktığımızda, bu âyette Yahudiler'den bir kesimin Kitab'ı doğru dürüst bilmedikleri halde zanna dayanan bir takım kuruntular veya kulaktan dolma bilgiler ileri sürdükleri ifade edilmektedir. Bu âyette,

⁵⁰ En'âm, 6/105.

⁵¹ İsfahânî, *el-Müfredât*, 496. Ayrıca bkz. Trc. Türker, *Kur'ân Kavramları Sözlüğü*, 1385-1386.

⁵² Hâc, 22/52.

⁵³ Garânik hadisesi hakkında bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân* (Mısır: ts), 17: 187; Râzî, Fahreddin, *Mefâtihu'l-Gayb*, 8: 236-240; İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3: 230; Kurtubi, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân* (Beyrut: 1993), 12: 53-57.

⁵⁴ Bakara, 2/78.

kavramın her iki anlamı da görülmektedir.⁵⁵ Bunlardan ilkinde göre; onların bildikleri ve ileri sürdükleri şeyler; 'Yahudilerden başkası cennete girmez',⁵⁶ 'Ümmilere karşı bize bir sorumluluk yoktur'⁵⁷ veya 'Arapların mallarını yememiz bize helaldir; çünkü biz, Allah'ın dostları ve çocuklarıyız' gibi aslı olmayan ham hayaller yani yalanlardır.⁵⁸ İkinci manaya göre ise, onlar tarafından ileri sürülen bu hususlar onların manasını iyice düşünüp tam olarak anlamadan okudukları bazı Tevrat âyetleri veya kulaktan dolma sözlerdir.⁵⁹ Buna göre âyette, "Kendilerine Tevrat öğretildiği halde, onun gereğini yapmayanların durumu, sırtına kitap yüklenmiş merkebin durumu gibidir."⁶⁰ âyetinde olduğu gibi ilâhî Kitapları doğru dürüst okumadan, hükümlerini anlayıp uygulamadan sadece lafızlarını tekrar edenler kınanmaktadır. Zira mahiyetini ve anlamını bilmeden okunan bir şey, sahibi için tahmine dayanan bir dilek ve istekten öte bir anlam ifade etmeyecektir.

Netice olarak *temennî* ve *ümniyye* kelimeleri, diğer anlamlarının yanı sıra Kur'ân âyet ve surelerini onların anlamını bilmeden, üzerinde durup düşünmeden, şahsi arzu ve çıkarlar doğrultusunda okumayı da ifade eder. Kur'ân'da eleştirilen bu husus, Kur'ân okumadan maksadın bilinçten yoksun salt bir telaffuz olmadığını, bilakis muhatabı sağlıklı bir dinî tefekküre sevk edecek anlamaya, özümsemeye ve yaşamaya dayalı bilinçli bir okuma olduğunu ortaya koyar.⁶¹

II. "KUR'ÂN'I ANLAMA" BAĞLAMINDA DİNÎ TEFEKKÜRE DAİR BAZI KAVRAMLAR:

Yukarıda ilgili kavramları ele alırken temas ettiğimiz üzere, Kur'ân'da geçen okumaya dair kavramlar, salt lafzın telaffuzuna dayalı yüzeysel bir okumayı değil, bilakis dinî tefekküre zemin teşkil edecek şekilde âyet ve sureleri anlamayı da içeren bilinçli bir okumayı ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Hz. Peygamber, en güzel Kur'ân okuma şeklinin dinlenildiğinde Allah'a saygı ve huşû hissi doğuran okuma olduğunu belirtmiştir.⁶² Nitekim o, İbn Mes'ûd kendisine Kur'ân okurken; "*Her ümmetten bir şahit getirdiğimiz ve seni de onlara şahit kıldığımız zaman halleri nice olacak!*" (Nisâ, 4/41) âyetine geldiğinde daha fazla dayanamamış ve 'Yeter!' diyerek

⁵⁵ Râzî, *Garibu'l-Kur'ân*, 590.

⁵⁶ Bakara, 2/111.

⁵⁷ Âl-i İmrân, 3/75.

⁵⁸ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri* (İstanbul: 1989), 1: 186-187.

⁵⁹ Şihâbüddin Mahmud Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî* (Beyrut: ts), 1: 301-302.

⁶⁰ Cuma, 62/5.

⁶¹ Burada ele alınan beş kavrama dair bilgiler, şu çalışmamızdan özetlenmiştir: "Kur'ân'ın Mana Boyutu Işığında Kur'ân Okumanın Anlamı", *Marife Dergisi* 7/1 (Konya, 2007): 7-42.

⁶² İbn Mâce, "İkâme", 176.

onu durdurmuş, bu esnada gözlerinden yaşların süzül­düğü görülmüştür.⁶³ Burada Hz. Peygamber'i ağlatan İbn Mes'ûd'un sesinden ziyade âyette dile getirilen inananların kıyamette içine düşecekleri acıklı durumdur. Zira o, Kur'ân okunurken manayı takip etmekte ve onun üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bunun için de; *'Onun okuyuşu harf harf yani tane tane idi.'*⁶⁴

Aynı şekilde Hz. Peygamber, gürültülü ortamlarda, yolculuk esnasında veya uykusuz bir şekilde Kur'ân okunmasını hoş karşılamamıştır.⁶⁵ Çünkü bu gibi durumlarda, okunan Kur'ân'ı dinlemek ve anlamak mümkün değildir.

En hayırlı amelin az da olsa devamlı olan amel olduğunu belirten⁶⁶ Hz. Peygamber, Kur'ân okuma konusunda da itidalli bir yaklaşım benimseyerek; *'En hayırlı amel hatimden sonra tekrar hatme başlamaktır'*⁶⁷ buyurmuştur. Rivayetlere göre o, üç günden kısa sürede hatim indirmeyi menemiş ve buna gerekçe olarak da Kur'ân'ı üç günden önce hatmeden kimse­nin onu anlamamış olacağını söylemiştir.⁶⁸

Benzer şekilde sahâbe de Kur'ân okumada nicelik yönüne değil, bilakis nitelik yönüne önem vermiştir. Nitekim İbn Abbas, bu konuda; *'Ağır ağır ve anlamını düşünerek yalnız bir sure okumayı, Kur'ân'ın tamamını okumaktan daha çok seviyorum,'* demiştir. Aynı şekilde Hz. Ali de; *'Kendisinde idrak ve anlayış bulunmayan ibadette hayır olmadığı gibi, düşünmeksi­zin yapılan kıraatte de hayır yoktur,'* buyurmuştur.⁶⁹

Bütün bu verilere uygun olarak pek çok âyet-i kerimenin sonunda, okunan âyetlerin anlaşılıp kavranması gerektiğini ifade eden kavramlar yer alır. Bunlardan bazılarını şöyle ifade edebiliriz:

1. SEMÂ' (السماع); İSTİMÂ' (الاستماع): Sözlükte; "kendisiyle seslerin işitildiği kulaktaki işitme gücü"nü veya "bizatihi işitme ve dinleme fiili"ni ifade eder.⁷⁰ Buna uygun olarak Kur'ân'da, bazen işitme organı olan kulağı; "Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir..."⁷¹ bazen de doğrudan işitme eylemini ifade etmek için kullanılmıştır: "Şüphesiz onlar, vahyi işitmekten uzak tutulmuşlardır."⁷²

⁶³ Buhârî, "Fadâilü Kur'ân", 33, 35; Müslim, "Müsâfirûn", 247-248.

⁶⁴ Tirmizî, "Fadâilü Kur'ân", 23; Ebû Dâvûd, "Salât", 349; Nesâî, "İftitah", 83.

⁶⁵ Ebû Zekerîya Yahya Nevevî, *et-Tibyân fî Âdâbi Hameleti'l-Kur'ân* (Mısır: 1960), 38-39.

⁶⁶ Buhârî, "Rikâk", 18.

⁶⁷ Ali Nâsif, *et-Tâcu'l-Câmiuli'l-Usûl fî Ehâdisi'r-Râsûl* (Mısır: 1961), 4: 6-7.

⁶⁸ Ebû Dâvud, "Salât", 321.

⁶⁹ Abdullah Aydemir, *Kur'ân'ın Faziletleri* (İzmir: 1982), 54.

⁷⁰ İsfehânî, *el-Müfredât*, 248. Ayrıca bkz. Trc. Türker, *Kur'ân Kavramları Sözlüğü*, 743.

⁷¹ Bakara, 2/7.

⁷² Şuara, 26/212.

Bunun ötesinde *semâ* ve *istimâ* kavramları, bazen “anlama”, bazen de “itâat etme” anlamında kullanılır. Nitekim “dediğimi duymadın, işitmedin” dendiğinde, bundan “dediğimi anlamadın” anlamı çıkar. Benzer şekilde “sana söylediğimi dinle” dendiğinde, bundan “dediğime itaat et” manası anlaşılır. Bu son anlamda Kur’ân’da hem olumlu, hem de olumsuz olarak şöyle kullanılır: “... ‘Allah’ın peygamberlerinden hiçbiri arasında ayırım yapmayız. *İşittik, itaat ettik*. Ey Rabbimiz, affına sığındık! Dönüş sanadır’...⁷³ ”... (Peygambere karşı) *‘İşittik ve karşı geldik’*, dinle, dinlemez olası’, ‘râinâ’ derler. Eğer onlar ‘İşittik, itaat ettik, dinle ve bizi gözet’ deselerdi şüphesiz kendileri için daha hayırlı ve daha doğru olacaktı; ...⁷⁴

Kur’ân-ı Kerim’de işitme anlamını ifade eden *semâ* ve *istimâ* kavramları, müminler bağlamında olumlu, kâfirler bağlamında ise olumsuz anlamda kullanılmıştır. Bu durum bize, işitmeden kasdın ilgili âyet ve surelerde verilmek istenen anlam ve mesajın doğru bir şekilde tasavvur ve tefekkür edilmek suretiyle anlaşılıp kabul edilmesi olduğunu gösterir. Zira bu husus, doğrudan Kur’ân’da muhataplara yöneltilen çok açık bir emirdir: “Ey iman edenler! Allah’a ve Resûlüne itaat edin, işittiğiniz halde O’ndan yüz çevirmeyin. İşitmedikleri halde işittik diyenler gibi olmayın.”⁷⁵

Konumuz bağlamında *semâ* ve *istimâ* kavramları, dinî tefekkürün ikinci aşamasını oluşturur. Şöyle ki okunan âyet ve surelerden maksadın hâsıl olması için onların iyice kulak verilerek dinlenmesi ve böylece doğru bir şekilde anlaşılması gerekir. Nitekim hüküm olarak Kur’ân okumanın sünnet, dinlemenin ise vacip olduğu ifade edilmiştir.⁷⁶ Bu husus Kur’ân’da şöyle dile getirilir: “Kuran okunduğu zaman ona kulak verin, dinleyin ki merhamet olunaszınız.”⁷⁷

2. AKIL (العقل): Sözlükte; asıl kök anlamı itibarıyla; “bir nesneyi yakalamak veya bırakmamak üzere tutmak, alıkoymak, korumak veya ona yapışmak” vb. manalara gelir. Terim olarak akıl; a) “Bilgiyi kabul etmeye hazır olan kuvve”, b) “İnsanın bu kuvveyle kazandığı bilgi” olmak üzere iki farklı mana ifade eder.⁷⁸ Kur’ân-ı Kerim’de, daha ziyade ikinci anlamda kullanılmıştır: “İşte biz, bu temsilleri insanlar için getiriyoruz; fakat onları ancak bilenler düşünüp anlayabilir.”⁷⁹

Kur’ân-ı Kerim’de *akıl* kavramı, farklı çekimleriyle birlikte yaklaşık elli âyette geçer. Genel olarak bu kavram, âyet-i kerimelerin sonlarında; “...
.....

⁷³ Bakara, 2/285.

⁷⁴ Nisâ, 4/46. İsfehânî, *el-Müfredât*, 248-249. Ayrıca bkz. Trc. Türker, *Kur’ân Kavramları Sözlüğü*, 744.

⁷⁵ Enfal, 8/20-21.

⁷⁶ Ebu Bekr İbnü’l-Arabî, *Ahkamu’l-Kur’ân* (Kahire: 1974), 2: 827-828.

⁷⁷ A’râf, 7/204.

⁷⁸ İsfehânî, *el-Müfredât*, 354. Ayrıca bkz. Trc. Türker, *Kur’ân Kavramları Sözlüğü*, 1019.

⁷⁹ Ankebût, 29/43.

Umulur ki aklederler”, “... hiç akletmez misiniz” “...akleden kimseler için ...”, vb. tarzında kullanılır. Buna göre Allah Teâla, söz konusu âyetlerde insanoğluna ilahî buyruklarını bildirmiş, hemen ardından da ondan bunları doğru bir şekilde anlamasını istemiştir: “... Allah size işte böylece âyetlerini açıklar ki düşünüp hakikati anlayasınız.”⁸⁰

Kur'ân-ı Kerim'in pek çok âyetinde, orada anlatılıp dile getirilen öğüt ve nasihatlerin ancak onları doğru bir şekilde anlayıp akleden kimselere fayda vereceği ifade edilir: “... İşte bunlarda akıllarını kullanan bir toplum için ibretler vardır.”⁸¹ Buna göre şayet üzerinde gereği gibi düşünülüp doğru bir şekilde anlaşılmıyorsa, ilgili âyetler onları okuyana gereken faydayı vermeyecektir. Nitekim çoğu yerde muhataplar, ilgili âyetleri doğru okuyup düzgün anlamamakla itham edilmiştir: “Andolsun, size içinde sizin için öğüt bulunan bir kitap indirdik. Hâlâ *akletmiyor* musunuz?”⁸² Bu noktada Kur'ân'a göre gerek Ehl-i kitabın, gerekse müşriklerin yanılıya düşme nedeni, akıllarını şu veya bu gerekçeyle doğru kullanmayıp Kur'ân âyetlerini doğru anlamamalarıdır: “Kitab'ı okuyup durduğunuz halde kendinizi unuttur da başkalarına mı iyilikle emredersiniz? Aklınızı kullanıyor musunuz?”⁸³

Sonuç itibarıyla Kur'ân'daki kullanımı itibarıyla *akıl* kavramı, muhatabını doğru dinî tefekküre sevk eden; bunu başaranları öven, başaramayanları ise yeren çok önemli kavramlardan biridir. Okunan âyetler bağlamında akıl kavramı devreye girdiğinde, doğal ve kaçınılmaz olarak ortaya onların doğru bir şekilde anlaşılması çıkmaktadır: “... İşte bunlar Allah'ın size emrettikleridir. Umulur ki düşünüp anlarsınız.”⁸⁴

3. İLİM (العلم): Sözlükte; “bir şeyi hakikatiyle idrak etmek” anlamına gelir. Bu, iki şekilde olur: a) Bir şeyin zatını idrak: Bu durumda, şu âyet-i kerimede olduğu üzere tek mef'ul alır: “...sizin bilmediğiniz, Allah'ın bildiği kimseleri ...”⁸⁵ b) Bir şeyin (bilgisinin) kendisinde olup olmadığına hükmetmek: Bu durumda, şu âyet-i kerimede olduğu üzere iki mef'ul alır: “... Eğer siz de onların inanmış kadınlar olduklarını anlarsanız ...”⁸⁶ Bu kökten türeyen ta'lîm kelimesi ise, muhatabın belli manaları tasavvur etmesi için nefsin/akılın ilgisini uyandırmayı veya muhatabın aklında bir iz oluşuncaya kadar belli bir şeyi tekrarlamayı ifade eder: “Rahman, Kur'ân'ı öğretti.”⁸⁷

⁸⁰ Bakara, 2/242.

⁸¹ Ra'd, 13/4.

⁸² Enbiyâ, 21/10.

⁸³ Bakara, 2/44.

⁸⁴ En'am, 6/151.

⁸⁵ Enfâl, 8/60.

⁸⁶ Mümtehine, 60/10.

⁸⁷ Rahmân, 55/1-2. Bkz. İsfahânî, *el-Müfredât*, 355-356. Ayrıca bkz. Türker, *Kur'ân Kavramları Sözlüğü*, 1024.

İlim kavramı, farklı çekimleriyle birlikte Kur’ân-ı Kerim’de en çok zikredilen kavramlardan biridir. Toplamda yaklaşık 700 küsur yerde geçer. Bunların önemli bir kısmında *ilim*, mutlak anlamda Allah’a izafe edilir. Zira pek çok âyetin sonunda Yüce Allah’ın “el-Alîm” ismi zikredilir: “... O, her şeyi hakkıyla bilendir.”⁸⁸ Mutlak ilmiyle hem gayb, hem de şühûd âlemini eksiksiz bilen Yüce Allah, Hz. Âdem’den itibaren insanoğlunu bir yandan akıl ve duyular vasıtasıyla bilgi edinebilme yeteneği bahşederken, diğer yandan da göndermiş olduğu ilahî vahiyler aracılığıyla onu doğru bilgi yönünden sürekli desteklemiştir: “Allah Âdem’e bütün isimleri, öğretti.”⁸⁹

Allah Teâla, insanoğlunu hem aklî ilimler yönünden, hem de naklî ilimler yönünden farklı imkân ve potansiyelde yaratmıştır. Bu noktada insana düşen görev ve sorumluluk, her meselede daha doğru ve güzel olana ulaşabilmek için kendi sınırlarını zorlayarak bilgisini sürekli artırmaya çalışmaktır. Zira bu konuda Kur’ân’da şöyle buyrulmaktadır: “Biz kimi dilersek onu derecelerle yükseltiriz. Zira her ilim sahibinin üstünde daha iyi bilen birisi vardır.”⁹⁰

Bu bağlamda Kur’ân-ı Kerim, bir Müslüman için en güvenilir bilgi kaynağıdır. Zira o, Kur’ân vahyi sayesinde kendisini dünya ve ahiret mutluluğuna ulaştırarak en sağlam verilere ulaşmış olur. Buna uygun olarak Kur’ân âyetlerinin pek çoğunda okuyucu daima daha fazla ve güvenilir bilgi sahibi olmaya yönlendirilir: “(Resûlüm!) De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Doğrusu ancak akıl sahipleri bunları hakkıyla düşünür.”⁹¹ Bu noktada Allah’a karşı görev ve sorumluluklarını en iyi şekilde ancak bilgi sahiplerinin getirebileceği vurgulanır: “Kulları içinden ancak âlimler, Allah’tan (gereğince) korkar. Şüphesiz Allah, daima üstündür, çok bağışlayandır.”⁹²

Bütün bu hususlar birlikte değerlendirildiğinde, Kur’ân vahyinde okuyucuyu dinî tefekküre yöneltten en önemli kavramlardan birinin *ilim* olduğu görülür. Nitekim *ilim*, muhatabı okuduğu Kur’ân âyetlerini anlamaya, bu onu doğru düşünceye, bu da neticesinde sahibini Allah’a kulluğa götürecektir: “... Allah’a kulluk edin. O’na karşı gelmekten sakının. Eğer bilmiş olsanız bu sizin için daha hayırlıdır.”⁹³

4. FIKIH (الفقه): “Fıkıh” kelimesi, sözlükte; “mevcut bir bilgi aracılığıyla meçhul başka bir bilgiye ulaşma” anlamına gelir. Bu noktada o, ilimden daha özel bir anlam içerir. Terim olarak fıkıh, İslâm dinine ait hükümleri bilmeyi ifade eder. Bu bağlamda Hz. Peygamber, amcasının oğlu İbn

⁸⁸ Bakara, 2/29.

⁸⁹ Bakara, 2/31.

⁹⁰ Yûsuf, 12/76.

⁹¹ Zümer, 39/9.

⁹² Fâtır, 35/28.

⁹³ Ankebût, 29/16.

Abbas'a: "اللَّهُمَّ فَفِّهْهُ فِي الدِّينِ وَعَلِّمَهُ التَّوَلِيلَ/Allahım! Onu dinde fakih kıl ve kendisine Kitab'ın izahını öğret." şeklinde dua etmiştir.⁹⁴

Aynı kökün "تَفَكُّهُ/tefakkuh" kalıbı, mutlak anlamda "bir şeyin bilgisine sahip olmayı talep edip onun peşine düşmeyi ve kendini ona hasretmeyi" ifade eder. Bu anlamda Kur'ân'da, şöyle buyrulmuştur: "Müminlerin hepsinin toptan sefere çıkmaları doğru değildir. Onların her kesiminde bir gurup dinde (dinî ilimlerde) geniş bilgi elde etmek ve kavimleri (savaştan) döndüklerinde onları ikaz etmek için geride kalmalıdır. Umulur ki sakınırlar."⁹⁵

Kur'ân-ı Kerim'de inanç, amel ve ahlaka dair pek çok husus izah edildikten sonra âyet sonlarında bütün bunların doğru bir şekilde anlaşılması için ayrıntılı olarak izah edildiği ifade edilir: "De ki: 'Allah'ın size üstünüzden (gökten) veya ayaklarınızın altından (yerden) bir azap göndermeğe ya da birbirinize düşürüp kiminize kiminizin hıncını tattırmaya gücü yeter.'" Bak anlaşılar diye âyetlerimizi nasıl açıklıyoruz!"⁹⁶ Bu noktada inkârcıların bu denli açık ve ayrıntılı izahları anlamamakta direnmeleri, sert bir dille kınanır: "... Kendilerine bir iyilik dokunsa 'Bu Allah'tan' derler; başlarına bir kötülük gelince de 'Bu senden' derler. 'Hepsi Allah'tandır' de. Bu adamlara ne oluyor ki bir türlü laf anlamıyorlar!"⁹⁷ Benzer şekilde münafıklar da, art niyetli olarak Müslümanların aleyhine pek çok hile ve tuzak peşinde koşmuşlardır. Onların durumu da, şu şekilde kınanır: "Onlar: Allah'ın elçisinin yanında bulunanlar için hiçbir şey harcamayın ki dağılıp gitsinler, diyenlerdir. Oysa göklerin ve yerin hazineleri Allah'ındır. Fakat münafıklar bunu anlamazlar."⁹⁸

Sonuç itibarıyla Kur'ân âyet ve surelerinden gereğince istifade etmenin yolu, muhatabın iyi niyetini muhafaza etmekle birlikte aklını ve gönlünü okuduğu âyet ve sureleri doğru bir şekilde anlamaya vermesinden geçmektedir. Bu ise, ancak onun beraberinde doğru anlayış bulunan düzgün bir dinî tefekkür boyutuna geçmesiyle mümkün olur. Nitekim bu hususta Kur'ân'da şöyle buyrulmaktadır: "O, sizi bir tek nefisten (Âdem'den) yaratandır. (Sizin için) bir kalma yeri, bir de emanet olarak konulacağınız yer vardır. Anlayan bir toplum için âyetleri ayrıntılı bir şekilde açıkladık."⁹⁹

III. "KUR'ÂN'I BENİMSEYİP ÖZÜMSEME" BAĞLAMINDA DİNİ TEFEKKÜRE DAİR BAZI KAVRAMLAR:

Dinî tefekkürün üçüncü aşamasını, okunup anlaşılan Kur'ân âyet ve sureleri üzerinde yoğunlaşmak suretiyle onlardan benimsenmek üzere öğüt

⁹⁴ Buhari, "İlim", 17; Müslim, *Fadailü's-Sahabe*, 138.

⁹⁵ Tevbe, 9/122. İsfahânî, *el-Müfredât*, 398. Ayrıca bkz. Trc. Türker, *Kur'ân Kavramları Sözlüğü*, 1137-1138.

⁹⁶ En'âm, 6/65.

⁹⁷ Nisâ, 4/78.

⁹⁸ Münafikûn, 63/7.

⁹⁹ En'âm, 6/98.

ve dersler çıkarmak oluşturur. Zira inansın inanmasın Arapça bilen hemen herkes Kur’ân’dan bir şeyler anlamaktadır. Fakat anlaşılan bu bilgilerin muhataba fayda vermesi, ancak onların samimi bir şekilde özümsemekle benimsenmesiyle mümkün olabilmektedir: “(Resûlüm!) Şüphesiz ki Kitab’ı sana hak olarak indirdik. O halde sen de dini Allah’a has kılarak (ihlâs ile) kulluk et.”¹⁰⁰

Bu bağlamda Hz. Peygamber, Kur’ân’ı her okuyuşunda onu adeta tekrar yaşamış ve onun hitaplarına anında karşılık vermiştir. Nitekim o, tesbîh âyetleri geldiğinde ‘*Sühbânallah*’ veya ‘*Allahu Ekber*’ demiş, dua ve istiğfâr âyetleri geldiğinde dua ve istiğfâr etmiş, ümit ve dilek âyetleri geldiğinde Allah’tan iyi şeyler dilemiş, azap âyetleri geldiğinde Allah’a sığınmıştır.¹⁰¹

Hz. Peygamber’in anlamayı da içeren okuyuş tarzı, anladıkları üzerinde tefekkür ederek onları benimseyip içselleştirmeye dayanan bir okuyuştur. Nitekim o, bir gün kendisine; ‘*Yâ Resûlallah! Saçlarınızda beyazlıklar belirdi*’ diyen Hz. Ebû Bekir’e; ‘*Saçımı ve sakalımı Hûd, Vâkıa, Mürselât, Nebe’ ve Tekvîr sûreleri ağarttı,*’ diye karşılık vermiştir.¹⁰² Bu surelerde anlatılan şey, Kıyamet ahvalinin şiddeti, öncekilerin içine düştüğü durum ve kendi ümmetinin karşılaşacağı akıbetidir. Yani onu yaşandıran husus, bu surelerin gizemli yapısı veya lafızları değil, bilakis onların içeriğini iyice benimseyip özümsemesidir.

Benzer şekilde Sahâbe’nin Kur’ân öğrenme ve okuma yöntemi de, büyük ölçüde onu anlama ve benimseyip özümsemeye dayanmaktadır: ‘*Biz, Kur’ân’dan on âyet öğrenince, bunlardaki helal, haram, emir ve yasakları iyice öğrenip hazmetmeden sonraki on âyete geçmedik.*’¹⁰³ Bu, münferid bir tutum olmayıp sahâbenin Kur’ân karşısındaki genel tavrını yansıtmaktadır. Nitekim Abdullah b. Ömer’in Bakara suresini öğrenmek için sekiz yıl çaba sarf etmesi, Hz. Ömer’in ise, aynı sureyi on iki yılda öğrenebilmiş olması ve bitiminde şükür için kurban kesmesi bunu göstermektedir.¹⁰⁴

Bu bağlamda Kur’ân-ı Kerim’de, okuyucuyu âyet ve sureler üzerinde onları özümseyecek şekilde yoğunlaşmaya yöneltip sevkeden çok sayıda kavram mevcuttur. Dinî tefekkürün özünü oluşturan bu kavramlardan birkaçını şöyle ifade edebiliriz:

1. ZİKİR (الذِّكْر): TEZEKKÜR (التَّذَكُّر): Sözlükte, “zikr” kelimesi; “ezberlemek, hatırlamak, anmak, yâd etmek” gibi anlamlara gelir. *Zikr*, daha ziyade “bir bilginin zihinde hazır hale getirilmesi, onun kalpte/akılda ya da dilde hazır bulunması” anlamındadır. Bunlardan kalp/akılla olan *zikr*, hatırlama ve anmayı, dille olan *zikr* ise, anma ve yâd etmeyi ifade eder. Şu âyet-i kerimede, *zikr* kavramı her iki anlamı birden ifade edecek şekilde

¹⁰⁰Zümer, 39/2.

¹⁰¹Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi’d-Dîn* (Kahire: 1967), 1: 363.

¹⁰²Abdurrezzâk b. Hemmâm San’ânî, *el-Musannef* (Beyrut: 1971), 3: 368.

¹⁰³San’ânî, *el-Musannef*, 3: 380.

¹⁰⁴Taberî, *el-Câmiu’l-Beyân*, 1: 35-36.

kullanılmıştır: “Hac ibadetlerinizi bitirince, babalarınızı andığınız gibi, hatta ondan daha kuvvetli bir şekilde Allah’ı anın...”¹⁰⁵

İnsanoğlunun hem aklına, hem kalbine, hem de diline yönelik çok farklı anlam boyutlarına sahip olan *zıkr* kelimesi, farklı türevleriyle birlikte Kur’ân’ın en önemli anahtar kavramlarından biridir. Öncelikle insana Allah’ın son ilahî buyruklarını bildirip hatırlatması itibarıyla bizatihi Kur’ân, kendisini “ez-Zıkr” olarak adlandırmıştır: “Kur’ân’ı kesinlikle biz indirdik; elbette onu yine biz koruyacağız.”¹⁰⁶ Kur’ân’ın insanoğluna yaptığı uyarı ve hatırlatma basit anlamda değil, bilakis onu dünya ve ahiret mutluluğuna kavuşturacak mahiyettedir. Bu nedenle Kur’ân-ı Kerim, kendisini aynı zamanda muhatabını derin bir dinî tefekküre yöneltecek tarzda “zıkr”ın daha güçlüsü ve belîği olan “zıkrâ” kavramıyla niteler: “(Bu), kendisiyle insanları uyarman, inananlara öğüt vermen için sana indirilen bir kitaptır. Artık bu hususta kalbinde bir şüphe olmasın.”¹⁰⁷

Kendisini “zıkr” kavramıyla niteleyen Kur’ân vahyi, bünyesinde yer alan âyet ve surelerin gönderiliş gayesini de yine aynı kavram ve türevleriyle şöyle ifade etmiştir: “(Bu) Bizim inzâl ettiğimiz ve (hükümlerini üzerinize) farz kıldığımız bir sûredir. Belki düşünüp öğüt alırsınız diye onda açık seçik âyetler indirdik.”¹⁰⁸

Gerçek anlamda dinî tefekkür, hatırlama, akılda tutma, üzerinde düşünme, düşündüklerinden sonuç çıkarma, bunları özümseme ve düzgün bir şekilde dile getirme gibi birbirini tamamlayan anlam boyutları içerir. Bütün bu farklı anlam boyutları, “zıkr” kavramında ve bilhassa onun türevi olan “tezekkür” kavramında gayet net bir şekilde açığa çıkar. Genel üslubu itibarıyla Kur’ân’da pek çok ilahî buyruk dile getirildikten sonra muhatap “tezekkür” kavramı eşliğinde bunlar üzerinde düşünüp ders çıkarmaya davet edilmiştir: “Elbette göklerin ve yerin yaratılması, insanların yaratılmasından daha büyük bir şeydir. Fakat insanların çoğu bilmezler. Körle gören, inanıp iyi amellerde bulunanla kötülük yapan bir olmaz. Ne kadar az düşünürsünüz!”¹⁰⁹

Sonuç olarak Kur’ân’ın gönderiliş gayesi, dinî tefekkürün özünü oluşturan âyet ve surelerdeki mesajları özümseme ve onlardan ders çıkarmadır. Bunu en iyi şekilde ifade edip ortaya koyan kavramlardan biri “zıkr” ve onun türevleridir. Buna göre samimi kimseler, Kur’ân vahyindeki emir ve buyrukları okur, anlar ve benimseyip özümser, buna karşın samimi olmayan kimseler her ne kadar onları okusalar ve anlasalar da benimseyip özümsemedikleri için kendilerinden istifade edemezler: “Biz, onların akıl-

¹⁰⁵ Bakara, 2/200. İsfehâni, *el-Müfredât*, 181-182. Ayrıca bkz. Trc. Türker, *Kur’ân Kavramları Sözlüğü*, 573.

¹⁰⁶ Hicr, 15/9.

¹⁰⁷ A’râf, 7/2.

¹⁰⁸ Nûr, 24/1.

¹⁰⁹ Fâtır, 40/57-58.

larını başlarına toplamaları için bu Kur’ân’da (çeşitli ikaz ve ihtarları) türlü şekillerde tekrar ettik. Fakat bu, onlara, daha da kaçıp uzaklaşmaktan başka bir şey sağlamıyor.”¹¹⁰

2. FİKR (الفكر): TEFEKKÜR (التفكير): Sözlükte “fıkr” kelimesi; “bir şeyi öğrenme gayesiyle maluma doğru meyleden kuvve” anlamına gelir. Bu kökten türeyen “tefekkür” ise bu kuvvenin aklın bakış açısına göre (fikirler arasında) dolaşmasını ifade eder. Bu, hayvanların ötesinde yalnızca insana ait bir özelliktir. *Tefekkür*, konusu itibarıyla ancak insan aklında (kalp) bir sureti oluşması mümkün olan varlıklar için mümkün olur. Bu bağlamda Yüce Allah, bir sûretle vasfedilmekten münezzehe olduğu için Hz. Peygamber, şöyle buyurmuştur: “Allah’ın nimetlerini *tefekkür* ediniz, ama O’nun kendisini değil.”¹¹¹

Çalışmamızın başlığını oluşturan “dinî tefekkür” tabiri, dinî meseleleri atadan dededen geldiği haliyle kulaktan dolma olarak değil, bilakis her birini üzerinde düşünüp mahiyetini ve gayesini öğrenerek kabul etmek için gösterilen fikrî çabayı ifade eder. Nitekim bu bağlamda Arapça’da “fıkr” kelimesinin, “bir şeyin özüne ulaşmak için kabuğunu elle sürtüp ovmak” anlamına gelen “ferk/فرك” kelimesinden türediği ifade edilmiştir. Buna göre maddî hususlarda “ferk/فرك”, mana ve düşünceye dair hususlarda ise, “fıkr/فكر” kelimesi kullanılır.¹¹² Bu anlamda olmak üzere Kur’ân’da, muhataplardan Kur’ân âyet ve surelerini yüzeysel bir şekilde okuyup geçmemeleri, bilakis onlar üzerinde gönderilmiş gayelerini iyice öğrenip özümseyecek şekilde durmaları istenir: “İnsanlara, kendilerine indirileni açıklamaları için ve düşünüp anlasınlar diye sana da bu Kur’ân’ı indirdik.”¹¹³

Kur’ân-ı Kerim’de *tefekkür* kavramı, iki farklı bağlamda geçer. Bunlardan ilki, bizzat Kur’ân âyet ve sureleri üzerinde yapılması gereken *tefekkür* eylemidir. Zira Kur’ân’da muhkemin yanı sıra müteşabih, nasihin yanı sıra mensuh, mutlakın yanı sıra mukayyed, vücuhun yanı sıra nazair, vb. pek çok farklı husus mevcuttur. Bu tür âyetleri yüzeysel bir bakışla zahiri üzere anlayıp kabul etmek kişiyi yanılgıya sürükler. Bu nedenle bilhassa bu tür âyetlerin doğru bir şekilde anlaşılıp özümsemesi, ancak üzerlerinde ciddi bir dinî tefekkür çabası sarf etmekle mümkündür. Bu durumun zorunlu bir gereği olarak Kur’ân-ı Kerim’de hem gâib, hem de muhatap sığısıyla pek çok yerde âyet ve sureler üzerinde *tefekkür* edilmesi istenir: “... Sen onlara bu kıssayı anlat, belki üzerinde düşünürler.”¹¹⁴

Bunun ötesinde Kur’ân’da tefekkür kavramı, daha ziyade Allah’ın evrende yaratmış olduğu varlıklar ve onlar için sabit kıldığı düzen bağlamın-

¹¹⁰ İsrâ, 17/41.

¹¹¹ Süyûtî, *el-Camiu’s-Sağir* (Mısır: ts), 1: 136.

¹¹² İsfehânî, *el-Müfredât*, 398-399. Ayrıca bkz. Trc. Türker, *Kur’ân Kavramları Sözlüğü*, 1139.

¹¹³ Nahl, 16/44.

¹¹⁴ A’râf, 7/176.

da kullanılmıştır. Bunlardaki ortak vurgu, insanın Kur'ân âyetlerinde zikri geçen evrene ve hayata dair gerçekleri doğru bir şekilde kavrayıp özümsemeleridir. Bunun için Kur'ân okurken mutlaka beraberinde ciddi bir dinî tefekkür boyutunun da olması gerekir: “Hangi biriniz, kendisi ihtiyarlamış ve çocukları da güçsüzken, altlarından ırmaklar akan, hurma, üzüm ve her çeşit meyveleri bulunan bahçesinin, ateşli bir kasırganın kopmasıyla yanmasını ister? Düşünesiniz diye Allah size âyetlerini böylece açıklar.”¹¹⁵

Sonuç olarak *tefekkür* kavramı Kur'ân-ı Kerim'in, tefekkür eylemi de Kur'ân okumanın en önemli unsurudur. Zira Kur'ân vahyi, Yüce Allah'ın insan aklına ve gönlüne hitap eden son ilahî vahyi olduğu gibi, Kur'ân okumanın gayesi de âyet ve surelerdeki mesajları benimseyip özümsemek suretiyle fikrî, amelî ve ahlakî yönden hidâyet bulmaktır. Bu ise, ancak düzgün bir dinî *tefekkür* eylemiyle mümkün olur: “Eğer biz bu Kur'ân'ı bir dağa indirseydik, muhakkak ki onu, Allah korkusundan baş eğerek, parça parça olmuş görürdün. Bu misalleri insanlara düşünsünler diye veriyoruz.”¹¹⁶

3. TEDEBBÜR (التدبير): “Tedebbür” kelimesi, kök itibarıyla; “bir nesnenin arka kısmı ve gerisi” anlamına gelen “dübür/دُبُر” kelimesinden türemiştir. Her şeyin bir ön kısmı (kubul/قُبُل) ve görünen tarafı olduğu gibi, bir de görünmeyen arka planı ve devamı söz konusudur. Bu kökten türeyen “tedbîr/تدبير” kelimesi, “bir işin veya olayın arkasını, gerisini veya sonucunu planlayıp düzenlemek” anlamına gelir. Göklerde ve yerde her şeyi başı ve sonuyla uyumlu bir bütün olarak düzenleyip işleten Allah Teâlâ'dır: “Allah, gökten yere kadar her işi düzenleyip yönetir...”¹¹⁷ Yüce Allah, kendisi adına bu işle belli melekleri görevlendirmiştir: “İşleri düzenleyenlere andolsun.”¹¹⁸

Bu noktada, beşer olarak bir şey hakkında hüküm verirken onun sadece görünen ön yüzüne bakmamız yeterli olmaz. Bilakis meselenin her iki yönünü birden dikkate almak suretiyle ortaya bütüncül bir yaklaşım tarzı koymak gerekir. Zira çoğu zaman ön planda olan dış görünüm aldatıcı ve eksik olur. Önemli olan meselenin görünmeyen arka planını ve kaynağını tespit etmektir. Nitekim şu âyet-i kerimelerdeki kullanımlar, buna uygun düşer: “... ‘Sabaha çıkarlarken mutlaka onların ardı kesilmiş olacaktır.’”¹¹⁹ “Böylece zulmeden toplumun kökü kesildi...”¹²⁰

Tedebbür kelimesi, “bir işin, meselenin veya olayın arkasını ve sonucunu iyice düşünmek” anlamına gelir. Bu anlamda muhtelif türevleriyle bir-

¹¹⁵Bakara, 2/266. Bkz. Mustafa Çetin, “Kur'ân'da Tefekkür Kavramı”, *DEÜ İlahiyat Fak. Dergisi* 8 (İzmir, 1994): 43-59.

¹¹⁶Haşr, 59/21.

¹¹⁷Secde, 32/5.

¹¹⁸Nâziât, 79/5. İsfehânî, *el-Müfredât*, 166. Ayrıca bkz. Trc. Türker, *Kur'ân Kavramları Sözlüğü*, 532-534.

¹¹⁹Hicr, 15/66.

¹²⁰En'âm, 6/45.

likte ilgili âyet-i kerimelerde, Kur'ân'ın iyice anlaşılıp özümsemekle okunması gerektiğini ifade etmek üzere kullanılmıştır: “(Resûlüm!) Sana bu mübarek Kitab'ı, âyetlerini düşünsünler ve akli olanlar öğüt alsınlar diye indirdik.”¹²¹

Müslümana yaraşan şey, Kur'ân okurken ilgili âyetler üzerinde gereğince *tedebbür*de bulunarak onları iyice anlayıp özümsemesidir. Zira inkârcılar, Kur'ân'ı bu şekilde ona hakkını vererek okumadıkları için eleştirilmişlerdir: “Onlar Kur'ân'ı düşünmüyorlar mı? Yoksa kalpleri kilitli mi?”¹²²

Bunun ötesinde Kur'ân'da, bir tür meydan okumayla bütün insanlık onun üzerinde inceden inceye düşünüp onu özümsemeye davet edilmiştir. Zira Kur'ân'ın Allah katından gelen hak kitap oluşunun en önemli göstergesi onda herhangi bir çelişki bulunmamasıdır: “Kur'ân'ı *durup düşündürüyorlar* mı? Eğer o Allah'tan başkasından gelseydi, onda pek çok aykırılıklar bulurlardı.”¹²³

Sonuç itibarıyla Kur'ân okumaktan maksat, insanı dünya ve ahiret mutluluğuna ulaştıran ilahî gerçeklerle buluşturacak olan doğru dinî tefekkürün önünü açmak ve ona bu konuda sağlam bir zemin hazırlamaktır: “O, Rabbinize kavuşacağınıza kesin olarak inanmanız için her işi düzenleyip âyetleri açıklamaktadır.”¹²⁴

4. NAZAR (النظر): “Nazar” kelimesi, sözlükte; “a) Bir şeyi görmek için gözü o yöne doğru çevirmek, b) Bir hususu acele etmeden tekrar tekrar dikkatle düşünmek, c) Araştırma ve incelemeyi sonradan elde edilen bilgi veya kanaat” gibi farklı anlamlara gelir. Bu kelimenin fiil hali, “إِلَى” harfi ceriyle kullanıldığında “bakmak” anlamını ifade eder: “أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ” (İnsanlar) devenin nasıl yaratıldığına bir bakmazlar mı?¹²⁵ Aynı fiil, “فِي” harfi ceriyle ise “düşünüp tefekkür etmek” anlamını ifade eder: “أَوَلَمْ يَنْظُرُوا فِي مَلَكُوتِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ”/Göklerin ve yerin hükümranlığını, ... düşünmüyorlar mı?¹²⁶ Kaynaklarda *nazar* sözcüğünün avam arasında daha ziyade “görme/bakma”, havas arasında ise “basiret/düşünme” anlamında kullanıldığı ifade edilmiştir.¹²⁷

Nazar kelimesi, Kur'ân-ı Kerim'de farklı türevleriyle birlikte yüzü aşkın yerde geçmektedir. Bu yerlerin önemli bir kısmında, kelimenin; “acele etmeden, tekrar tekrar dikkatle düşünmek” anlamı ön plana çıkar. *Nazar* kelimesinin bu manadaki kullanımı, konumuz açısından büyük önem arzeder. Şöyle ki Yüce Allah, bu kavram aracılığıyla bizlere Kur'ân'da

¹²¹ Sâd, 38/29.

¹²² Muhammed, 47/24.

¹²³ Nisâ, 4/82.

¹²⁴ Ra'd, 13/2.

¹²⁵ Gaşiye, 88/17.

¹²⁶ A'râf, 7/185.

¹²⁷ İsfehânî, *el-Müfredât*, 518-519. Ayrıca bkz. Trc. Türker, *Kur'ân Kavramları Sözlüğü*, 1446-1448.

vahyettiği âyet-i kerimelerin yüzeysel bir şekilde okunup anlaşılmasını değil, bilakis dinî tefekküre zemin teşkil edecek şekilde acele etmeden, tekrar tekrar ve dikkatlice düşünmek suretiyle okunmasını, böylece onlarda yer alan mesajların iyice benimsenip özümsemesini emretmiş olmaktadır: “De ki: ‘Göklerde ve yerde neler var, bakın (da ibret alın!)’...”¹²⁸

Kur’ân-ı Kerim’de, insanoğlunun ibret alıp ders çıkarması için bir yandan sık sık evrende yaşanan tabîî hadiselerle atıfta bulunulurken, diğer yandan da kıssalar aracılığıyla geçmiş milletlerin kötü sonlarına dikkat çekilir. Her iki bağlamda da, “nazara/نَظَرَ” fiiline yer verilmekle birlikte, bilhassa geçmişte yaşamış günahkâr, yalancı, fesat çıkarıcı, ... milletlerin akıbetleri konusunda şu iki kullanım adeta standart birer kalıp olmuştur: “قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكْذِبِينَ” /De ki: Yeryüzünde dolaşın, sonra (peygamberleri) yalanlayanların sonunun nasıl olduğuna bakın!¹²⁹ “أَوَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ” /Onlar, yeryüzünde gezip de kendilerinden öncekilerin akıbetlerinin nice olduğuna bakmadılar mı?¹³⁰

Sonuç itibarıyla *nazar* kelimesinin farklı türevleriyle birlikte kullanımları, bizlere Kur’ân okumaktan maksadın âyetler ve onlarda verilen mesajların doğru bir şekilde benimsenip özümsemesi olduğunu göstermektedir. Bu ise ancak onlar üzerinde ciddi bir dinî tefekkür eylemiyle mümkün olabilecektir. Dolayısıyla Kur’ân vahyi, bir yandan muhatabını dinî tefekküre davet ederken, diğer yandan da ona üzerinde tefekkür edeceği doğru ve sağlam veriler sunmaktadır.

IV. “KUR’ÂN’I YAŞAMA” BAĞLAMINDA DİNÎ TEFEKKÜRE DAİR BAZI KAVRAMLAR:

Dinî tefekkürün dördüncü aşamasını, okunup anlaşılan ve özümsemeye benimsenen Kur’ân mesajlarının gereğinin yerine getirilmesi; yani yaşanması oluşturur. Zira Kur’ân’ın gönderiliş gayesi, insanlığa sadece düşünce bazında ilahî kaynaklı bir takım teorik gerçekleri bildirmek değil, bilakis bunların fert ve toplum bazında pratik olarak düzgün bir şekilde yaşandığı ideal bir dünya düzeni tesis etmektir.

Hız. Peygamber, bu hususu çarpıcı misaller eşliğinde şu şekilde ortaya koymuştur: “Kur’ân’ı öğrenin ve okuyun. Biliniz ki Kur’ân’ı öğrenip okuyan ve onun gereklerini yerine getiren kimse için içi misk dolu olup güzel kokusu her yere yayılan kaba benzer. Kur’ân’ı bildiği halde okumayan ve onunla amel etmeyen de ağzı sicimle boğulmuş kaba benzer.”¹³¹ O, bu açıdan insanlar arasında şöyle bir tasnif yapmıştır: “Kur’ân okuyup gereğini yerine getiren halis mümin, tadı ve kokusu güzel turunc meyvesi gibidir.

¹²⁸ Yûnus, 10/101.

¹²⁹ En’âm, 6/11. Bkz. Neml, 27/69; Rûm, 30/42.

¹³⁰ Rûm, 30/9. Bkz. Fâtır, 35/44; Yûsuf, 12/109; Mü’min, 40/82; Muhammed, 47/10.

¹³¹ San’ânî, *el-Musannef*, 3: 376; Tirmizî, “Fadâilü’l-Kur’ân”, 2.

Kur'ân okumayan fakat gereğiyle amel eden mümin de tadı güzel, fakat kokusu olmayan hurmaya benzer. Kur'ân okuyup gereğince amel etmeyen münafik, kokusu güzel fakat tadı acı fesleğen gibidir. Kur'ân okumayan münafik ise, tadı da kokusu da acı ve kötü olan Ebû Cehil karpuzu gibidir.”¹³²

Bu noktada selef âlimlerinin Kur'ân okuma anlayışını tam olarak ortaya koyması itibarıyla İbn Kayyim el-Cevziyye'nin şu sözleri, oldukça anlamlıdır: *'Kur'ân okumaktan maksat, onu anlamak, düşünmek, muhteviyatını öğrenmeye çalışmak ve gereğince amel etmektir. Kur'ân'ın okunması ve ezberlenmesi, manasını anlamaya bir vesiledir... Kur'ân'ı anlamak ve üzerinde düşünmek imanı olgunlaştırır. Manasını anlamadan ve düşünmeden yapılan okuyuş ise, müminin de günahkârın da yapabileceği bir şeydir...'*¹³³

Aynı şekilde Mekkî b. Ebî Tâlib de Kur'ân okumaktan maksadın onu anlamak ve onunla amel etmek olduğunu belirterek Kur'ân'ı anlamadan okuyan kimseleri; *'Anlamını bilmediği şeyle nasıl amel edecek?'* diyerek yadırgamıştır.¹³⁴

Bu bağlamda Kur'ân-ı Kerim'de okuyucuyu özümseyerek benimsediği âyet ve surelerin gereklerini yerine getirmeye yöneltip sevkeden çok sayıda kavram mevcuttur. Dinî tefekkürün gayesini gösteren ve neticesini oluşturan bu kavramlardan bir kaçını şöyle ifade edebiliriz:

1. İTTİBÂ' (الِاتِّبَاعُ): “İttiba” kelimesi, sözlükte; “bir şeyin izini veya bir kimsenin adımını takip etti, onu izledi” anlamına gelen “tebia/تَبِعَ” fiilinden türemiştir. Bir şeyi izlemek, iki farklı şekilde olabilir: a) Maddî anlamda bedenle takip etmek, b) Emri ve buyruğu altına girip itaat etmek. “İttibâ” kelimesinde, bunlardan daha ziyade ikinci anlam ön plana çıkar. Kur'ân-ı Kerim'de söz konusu kavramın bu ve diğer türevleri, söz konusu anlamı ifade edecek şekilde sıkça kullanılmıştır: “... Her kim hidâyetime tâbi olursa onlar için herhangi bir korku yoktur ve onlar üzüntü çekmezler.”¹³⁵

Kur'ân-ı Kerim'de insanların önüne genel anlamda ilki Allah'ın ve onun Resullerinin, ikincisi şeytanın ve ona uyanların olmak üzere iki farklı yol konur. Muhataplardan bu iki yoldan ilkinde sıkıca uyup ikincisinden şiddetle kaçınmaları istenir. Bu bağlamda her iki yol için de olumlu ve olumsuz formuyla “ittibâ” fiili kullanılır: “Şüphesiz bu, benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun. (Başka) yollara uymayın. Zira o yollar sizi Allah'ın yolundan

¹³²Buhârî, “Fadâilü'l-Kur'ân”, 26; Müslim, “Müsâfirün”, 243.

¹³³Cevziyye, İbn Kayyim, *Zâdü'l-Meâd* (Mısır: 1973), 1: 88.

¹³⁴İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri* (İstanbul: ts), 114-115.

¹³⁵Bakara, 2/38. İsfehânî, *el-Müfredât*, 69. Arıca bkz. Trc. Türker, *Kur'ân Kavramları Sözlüğü*, 272-273.

ayırır. İşte sakınmanız için Allah size bunları emretti.”¹³⁶ “Ey iman edenler! Hep birden barışa girin. Sakın şeytanın peşinden gitmeyin. Çünkü o, apaçık düşmanınızdır.”¹³⁷

“İttibâ” kavramı, Kur’ân-ı Kerim’de farklı formlarıyla birlikte iki yüze yakın âyet-i kerimede geçmektedir. Bu durum, Kur’ân’ın emirleri, nehiyleri ve diğer mesajları bağlamında onları benimseyip gereklerini yerine getirmenin ne denli büyük önem arzettiğini çok açık bir şekilde ortaya koyar: “İşte bu (Kur’ân), bizim indirdiğimiz mübarek bir kitaptır. Buna *uyun* ve Allah’tan korkun ki size merhamet edilsin.”¹³⁸

Buna göre Kur’ân’a uygun bir dinî tefekkür eyleminde okuma, anlama ve özümsemenin ötesinde “ittibâ”; yani onun buyruklarına uyup gereğini yerine getirme boyutunun da bulunması zaruridir. Aksi takdirde muhatap ister istemez şu ilahî kınamaya maruz kalacaktır: “Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz, Allah katında büyük bir nefretle karşılanır.”¹³⁹

2. İMSÂK (الإمساك): İSTİMSÂK (الاستمساك): Sözlükte “mesk/مَسْكٌ” ve “imsâk/إِمْسَاكٌ” kelimeleri, “bir nesneye yapışmak, onu yakalayıp tutmak ve korumak” gibi anlamlara gelir. Bu, maddî anlamda olduğu gibi, manevî anlamda da olabilir. Nitekim Kur’ân-ı Kerim’de, maddî anlamda şöyle buyrulur: “... Göğü de, kendi izni olmadıkça yer üzerine düşmekten korur...”¹⁴⁰ Manevî anlamda ise şöyle buyrulmaktadır: “Boşama iki defadır. Bundan sonrası ya iyilikle tutmak ya da güzellikle salıvermektir...”¹⁴¹

Kur’ân-ı Kerim’de, bu kökten türeyen bazı kelimeler, Yüce Allah’ın kut-sal kitabındaki buyruklarını kabul edip benimseme ve bunların gereğini yerine getirme anlamında kullanılmıştır. Bu kelimelerden biri, fiilin tef’îl babındaki halî olan “messeke/مَسَّكَ”dir. “Kitab’a sımsıkı sarılıp namazı dosdoğru kılanlar var ya, işte biz böyle iyiliğe çalışanların ecrini zayı etmeyiz.”¹⁴²

Kur’ân-ı Kerim’de, Allah’ın buyruklarını benimseyip bunların gerekle-rini yerine getirme anlamında daha ziyade bu fiilin istif’âl babındaki “is-timsâk/اِسْتِمْسَاكٌ” formu kullanılmıştır. Bu bağlamda öncelikle Hz. Peygamber’den Kur’ân’da kendisine emredilmiş olan buyruklara sıkı sıkıya uyması istenir: “Sen, sana vahyedilene sımsıkı sarıl. Şüphesiz sen, dosdoğru yoldasın.”¹⁴³ Bunun ötesinde mecazî bir ifadeyle Kur’ân vahyi tarafın-dan bildirilen İslâm inancını benimseyip bunun gereklerini yerine getiren kimseler “çok sağlam bir kulpa yapışmış” olarak nitelenir: “... İyi davra-

¹³⁶En’am, 6/153.

¹³⁷Bakara, 2/208.

¹³⁸En’am, 6/155.

¹³⁹Saf, 3-2/16.

¹⁴⁰Hac, 22/65.

¹⁴¹Bakara, 2/229. İsfehânî, *el-Müfredât*, 488. Ayrıca bkz. Trc. Türker, *Kur’ân Kavram-ları Sözlüğü*, 1364-1365.

¹⁴²A’raf, 7/170.

¹⁴³Zuhruf, 43/43.

nışlar içinde kendini bütünüyle Allah'a veren kimse, gerçekten en sağlam kulpa yapılmıştır.”¹⁴⁴

Bütün bu hususlar dikkate alındığında, Yüce Allah'ın insanoğlundan talebinin Kur'ân vahyinde bildirilen hususları benimseyip bunları eksiksiz bir şekilde yerine getirmek olduğu gayet net bir şekilde anlaşılmaktadır. O halde Kur'ân vahyi bağlamında söz konusu olan bir dinî tefekkür eyleminde, mutlaka onun buyruklarının pratiğe aktarılıp yaşantıya geçirilmesi boyutunun da mevcut olması gerekir.

3. İKÂME (الإقامة): “İkâme” kelimesi, sözlükte şu üç farklı anlam boyutuna sahip olan “kıyâm/قيام” kökünden türemiştir: a) Allah'ın yaratmış olduğu bir varlığın veya şahsın kendi varlığını ikâmesi. Şu âyet-i kerime, bu manaya örnek teşkil eder: “Hurma ağaçlarından, herhangi birini kesmeniz veya olduğu gibi (*ayakta*) bırakmanız hep Allah'ın izniyledir...”¹⁴⁵, b) Bir şeyi gözetip koruma, bakma ve muhafaza etmek: “Ey iman edenler! Allah için hakkı *ayakta tutan*, adaletle şahitlik eden kimseler olun...”¹⁴⁶, c) Bir şeye azmetmek: “Ey iman edenler! Namaz kılmaya *kalktığınızı* zaman yüzlerinizi, dirseklerinize kadar ellerinizi yıkayın...”¹⁴⁷

Kur'ân-ı Kerim'de, “kıyâm/قيام” kökünden türemiş çok sayıda kelime mevcuttur. Bunların en önemlilerinden biri, “ikâme/إقامة”dir. “Bir şeyi ikâme etmek”, onun hakkını tam olarak vermeyi ifade eder. Bu bağlamda Kur'ân'da namazın emredildiği ve övüldüğü her yerde “namaz kılmak” için daima “ikâmetü's-salâh” tabiri kullanılmıştır: Çünkü namaz, içindeki ve dışındaki şartlarla birlikte bünyesinde pek çok gaye ve fayda barındıran kompleks bir ibadettir. Dolayısıyla namazı tam olarak kılmak, ancak onu ikame etmekle; yani ona bütün şartlarıyla birlikte hakkını tam olarak vermekle mümkündür: “...namazı kılanlar, .../وَالْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ”¹⁴⁸, “Namazı kılın, .../وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ”¹⁴⁹

“İkâme/إقامة” lafzı, Kur'ân-ı Kerim'de namaz dışında pek çok farklı hususa “hakkını tam olarak vermek” anlamında kullanılmıştır. Bu bağlamda, şu âyet-i kerimede; “alışverişte ölçü ve tartıyı tam olarak yapmak” anlamında kullanılmıştır: “Ölçüyü adaletle tutun ve eksik tartmayın.”¹⁵⁰ Şu âyet-i kerimede ise, “şahitliği dürüst bir şekilde ifa etmek” anlamındadır: “... Şahitliği Allah için (doğru) yapın...”¹⁵¹

¹⁴⁴ Lokmân, 31/22.

¹⁴⁵ Haşr, 59/5.

¹⁴⁶ Mâide, 5/8.

¹⁴⁷ Mâide, 5/6. İsfahânî, *el-Müfredât*, 431-432. Ayrıca bkz. Trc. Türker, *Kur'ân Kavramları Sözlüğü*, 1227-1228.

¹⁴⁸ Nisâ, 4/162.

¹⁴⁹ Bakara, 2/43.

¹⁵⁰ Rahmân, 55/9.

¹⁵¹ Talak, 65/2.

Konumuz bağlamında, Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Nuh, Hz. Musa, Hz. İsa, vb. bütün peygamberlerden elçisi oldukları İslâm dinini ikâme etmelerinin istendiği bildirilmiştir: “Dini ayakta tutun ve onda ayrılığa düşmeyin.”¹⁵² Bunun anlamı, İslâm dinini inanç, ibadet-muamelat ve ahlak boyutuyla birlikte bir bütün olarak tebliğ edip hayata geçirmeleridir. Bunun tam olarak gerçekleşebilmesi ise, ancak söz konusu peygamberlerin kendilerine gönderilen kutsal suhuf ve kitapları ikâme etmeleriyle; yani onlarda yer alan buyrukların gereğini düzgün bir şekilde yerine getirmeleriyle mümkündür. Nitekim bu hususta, Kur'ân'da şöyle buyrulmaktadır: “Ey Kitap ehli! Tevrat'ı, İncil'i ve Rabbinizden size indirileni gereğince *uygulamadıkça* bir temeliniz olmaz” de.”¹⁵³

Netice itibarıyla Kur'ân bağlamında gerçekleştirilen bir dinî tefekkür eyleminde mutlaka onda yer alan ilahî buyrukların hayata geçirilmesine dair bir boyut olmalıdır. Bu ise, öncelikle bu yönde güçlü bir bilinç ve niyet, ardından iyi bir plan ve program ve son olarak da düzgün bir teşebbüs ve uygulamayı gerekli kılar. O halde Kur'ân okuyan bir Müslüman, bu esnada bir yandan âyet lafızlarını düzgün bir şekilde telaffuz ederken, diğer yandan onları doğru bir şekilde anlamaya çalışmalı, ardından okumuş olduğu âyetler üzerinde onlardaki mesajları özümseyip benimseyecek şekilde ciddi bir tefekkür eylemine girişmeli ve neticede söz konusu tefekkür eylemi onu harekete geçirip ilgili mesajların gereğini yerine getirmeye sevk etmelidir.

Sonuç

Kur'ân üzerinde, çalışmamızda belirttiğimiz dört aşamaya uygun olarak gerçekleştirilecek bir dinî tefekkür eylemi sonucunda ulaşılmaması gereken nihâî gaye *hidâyettir*. Bu nedenle biz, burada bir sonuç yazmak yerine, dinî tefekkür bağlamında *hidâyet* kavramını kısaca tahlil etmek ve her iki kavram arasındaki ilişkiyi ortaya koyan bir değerlendirme yapmak istiyoruz.

HİDÂYET (الهداية): “Hidâyet” kelimesi, sözlükte; “bir kimseye yumuşakça ve nazikçe yol göstermek, ona kılavuzluk etmek, ya da onun doğru yolu, yönü ve istikameti tutmasına ve benimsemesine vesile olmak” gibi anlamlara gelir. Bu bağlamda, “هَدَيْتُ إِلَى الْبَيْتِ” ifadesi, “*eve giden yolu gösterdim, kılavuzluk yaptım*” anlamına gelir. Bu anlamda, bizler, her gün Yüce Allah'a defalarca şöyle seslenmekteyiz: “Bize doğru yolu göster.”¹⁵⁴

Kaynaklarda Allah Teâlâ'nın insanoğlunu, dört farklı boyutta ve aşamada *hidâyet* ettiği ifade edilmiştir. Bunlardan ilki, onun her insana kendisini *hidâyete* ulaştırarak fitrî donanımı vermesidir. Şu âyet-i kerime, buna dela-

¹⁵²Şûra, 42/13.

¹⁵³Mâide, 5/68.

¹⁵⁴Fâtiha, 1/6. İsfahânî, *el-Müfredât*, 536. Ayrıca bkz. Trc. Türker, *Kur'ân Kavramları Sözlüğü*, 1488.

let eder: “O da: Bizim Rabbimiz, her şeye hilkatini (varlık ve özelliğini) veren, sonra da doğru yolu gösterendir, dedi.”¹⁵⁵ *Hidâyetin* bu ile aşaması dinî tefekkürün ilki boyutu olan “Kur’ân’ı okuma” arasında şöyle bir ilişki kurmamız mümkündür: Kur’ân vahyi aracılığıyla *hidâyet* bulacak kimse- nin öncelikle doğuştan onu görececek, okuyacak, anlayacak, vb. aslî meleke- lere sahip olması gerekir.

Hidâyetin ikinci aşaması, Yüce Allah’ın peygamberleri aracılığıyla ilahî vahiylerin ışığı altında insanoğlunu hakka davet etmesidir. Şu âyet-i kerime, buna delalet eder: “Onları, emrimiz uyarınca doğru yolu gösteren ön- derler yaptık...”¹⁵⁶ *Hidâyetin* bu aşaması ile dinî tefekkürün ikinci boyutu olan “Kur’ân’ı anlama” boyutu arasında şöyle bir ilişki kurmamız müm- kündür: Her peygamber, Allah’ın kendisine bildirdiği ilahî vahiyleri kendi milletine onların anlayacağı dilde ve üslupta aktarmıştır. O halde onların, bu vahiyleri doğru bir şekilde anlamaları veya en azından anlamaya çalış- maları gerekir.

Hidâyetin üçüncü aşaması, Yüce Allah’ın bizatihi *hidâyet* bulan kimse- ye bahsettiği muvaffakiyettir. Şu âyet-i kerimeler, buna delalet eder: “Doğ- ru yolu bulanlara gelince, Allah onların hidâyetlerini artırır ve sakınmalarını sağlar.”¹⁵⁷, “Kim Allah’a inanırsa, Allah onun kalbini doğruya götür- rür.”¹⁵⁸ *Hidâyetin* bu aşaması ile dinî tefekkürün üçüncü boyutu olan “Kur’ân’ın buyruklarını benimseyip özümseme” boyutu arasında şöyle bir ilişki kurmamız mümkündür: Yüce Allah’ın *hidâyet* bahsetmesi için kişi- nin belli bir çaba sarf ederek bunu hak etmesi, Kur’ân’ın muhatabını *hidâ- yete* erdirmesi için de yine muhatabın onun mesajlarını benimseyip özüm- semesi gerekir.

Hidâyetin dördüncü son aşaması ise, Yüce Allah’ın kulunu Cennet’e sokmak suretiyle ona *hidâyet* etmesidir. Şu âyet-i kerime, buna delalet eder: “Hidâyetiyle bizi (bu Cennet’e) kavuşturan Allah’a hamdolsun! Al- lah bizi doğru yola iletmeseydi kendiliğimizden doğru yolu bulacak değil- dik.”¹⁵⁹ *Hidâyetin* bu son aşaması ile dinî tefekkürün dördüncü boyutu olan “Kur’ân’ın emir ve yasaklarını yerine getirme; yani yaşama” boyutu ara- sında da şöyle bir ilişki kurmamız mümkündür: *Hidâyetin* nihâî anlamda gerçekleştiğinin göstergesi sahibini Cennet’e ulaştırması olduğu gibi, kişi- nin Cennet’e girebilmesinin şartı da muhatabın Kur’ân’ın buyruklarını düzgün bir şekilde yerine getirmesi; yani yaşamasıdır.

Bu noktada *hidâyetin* bu dört aşamasının düzenli bir tertibe tabi olduğu ifade edilmiştir. Öyle ki bunlardan ilkine sahip olmayan ikincisine, ikinci- sine sahip olmayan ise (mükellef sayılmayacağı için) üçüncü ve dördüncü-

¹⁵⁵ Tâhâ, 20/50.

¹⁵⁶ Enbiyâ, 21/73.

¹⁵⁷ Muhammed, 47/17.

¹⁵⁸ Tegâbun, 64/11.

¹⁵⁹ A’râf, 7/43.

süne nâil olamaz.¹⁶⁰ Tıpkı bunun gibi, Kur'ân bağlamında, samimi bir Müslümana ait dinî tefekkür eyleminin de gayesine tam anlamıyla ulaşabilmesi için onun çalışmamızda ortaya koyduğumuz; a) Kur'ân'ı okuma, b) Onu Anlama, c) Buyruklarını benimseyip özümseme, d) Emir ve yasaklarını yerine getirip yaşama boyutlarını içermesi gerekir: “(Ey Muhammed!) Dinleyip de sözün en güzeline uyan kullarımı müjdele. İşte Allah'ın doğru yola ilettiği kimseler onlardır. Gerçek akıl sahipleri de onlardır.”¹⁶¹

Bu bağlamda Hz. Peygamber, Kur'ân'ı bunların dışında bir gaye ile okumayı şiddetle eleştirmiş ve bu konuda ümmetini uyarmıştır: *'Kur'ân hususunda gösteriş yapmak, onunla çalım satmak küfürdür.*¹⁶² Hatta o, münafıkların daha ziyade Kur'ân hafızları arasına sızabileceğini belirtmiş,¹⁶³ okuduğu Kur'ân'ı anlamayan, özümsemeyen ve yaşamayan kimselerin ortaya çıkarabilecekleri problemleri şu şekilde ifade etmiştir: *'Sizin içinizden öyle tipler türeyecektir ki, siz onların namazları yanında kendi namazlarınızı, oruçları yanında kendi oruçlarınızı, iyi işleri ve hayırları yanında kendi salih amellerinizi küçük göreceksiniz. Onlar, Kur'ân da okuyacaklar, fakat Kur'ân'ın feyz ve bereketi hançerelerini geçmeyecektir. Onlar, okun avı delip çıktığı gibi dinden çıkacaklar...'*¹⁶⁴

Hz. Peygamber'in belirttiğine göre, Kur'ân'ı gereği gibi okuyup yaşamayanların sonuçta ulaşacakları kaçınılmaz akıbet bellidir: *'Kıyâmet günü bir adam getirilir; Kur'ân bunun karşısına bir insan kılığında çıkar. Getirilen bu adam, Kur'ân'ın farzlarını ihmal etmiş, sınırlarını çiğnemiş, yap dediklerini yapmamış, yapma dediklerini yapmış biridir. Kur'ân bu kişiyi Allah'a şöyle şikâyet eder: Yâ Rab! Benim âyetlerimi ne kötü biri ezberledi! Sınırlarımı çiğnedi, farzlarımı yapmadı, bana uymayı terk etti, günah saydığım şeyleri işledi. Kur'ân ortaya deliller koyarak davasını sürdürür. Bunun üzerine; 'Al bu adamı, ne haliniz varsa görün, denir. Onu elinden yakalar ve yüzüstü cehenneme atıncaya kadar peşini bırakmaz.'*¹⁶⁵

Kaynakça

Ahmed b. Hanbel. *El-Müsned*. Mısır: 1890.

Ali Nâsîf. *Et-Tâcu'l-Câmiuli'l-Usûl fî Ehâdîsi'r-Râsûl*. Mısır: 1961.

Âlûsî, Şihâbuddin Mahmud. *Rûhu'l-Meânî*. Beyrut: ts. 1-30 (15c).

Âsım Efendi. *Kâmûs Tercümesi*. ys. 1305, 1-4.

¹⁶⁰İsfehâni, *el-Müfredât*, 536-537. Ayrıca bkz. Trc. Türker, *Kur'ân Kavramları Sözlüğü*, 1489-1490.

¹⁶¹Zümer, 39/18.

¹⁶²İbn Kesîr, *Tefsîr Zeyli*, 7: 516.

¹⁶³Zebîdî, *Tecrîdi Sarîh*, trc. Kamil Miras (Ankara: 1986), XI: 283-286; IX: 297-301.

¹⁶⁴Buhârî, “Fadâilü'l-Kur'ân” 36; Müslim, “Zekât”, 142-153.

¹⁶⁵Heysemî, *ez-Zevâid*, 7: 160-161; İbn Hacer el-Askalânî, *el-Metâlibü'l-Âliye* (Kuveyt: 1973), 3: 290-291.

- Askalânî, İbn Hacer. *El-Metâlibü'l-Âliye*. Kuveyt: 1973.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*. İstanbul: 1989.
- Aydemir, Abdullah. *Kur'an'ın Faziletleri*. İzmir: 1982.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *El-Câmiu's-Sahîh*. İstanbul: 1257.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'an Okuma Esasları*. İstanbul: ts.
- Çetin, Mustafa. "Kur'an'da Tefekkür Kavramı". *DEÜ İlahiyat Fak. Dergisi* 8 (İzmir, 1994): 43-59.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman. *Es-Sünen*. İstanbul: 1992.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Es-Sünen*. İstanbul: 1992.
- Erbaş, Muammer. "Kur'an'ın Mana Boyutu Işığında Kur'an Okumanın Anlamı", *Marife Dergisi*, 7 sy.1 (Konya 2007): 7-42.
- Gazzâlî. *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*. Kahire: 1967.
- Heysemî, Nureddin Ali b. Ebû Bekr. *Mecmeu'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid*. Beyrut: 1967.
- İbn Kayyim el-Cevziyye. *Zâdü'l-Meâd*. Mısır: 1973.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. Beyrut: 1966.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed. *Es-Sünen*. Mısır: 1952.
- İbnü'l-Arabî, Ebu Bekr. *Ahkamu'l-Kur'an*. Kahire: 1974.
- İbnü'l-Cezerî. En- *Neşrfi'l-Kirâati'l-Aşr*. Mısır: ts.
- İsfehânî, Râgıb. *Mu'cemu Müfredâti Elfâzi'l-Kur'an*. Beyrut: ts. Trc. Türker, Yusuf. *Kur'an Kavramları Sözlüğü*. İstanbul: 2018.
- Karaçam, İsmail. *Kur'an-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*. İstanbul: ts.
- Kurtubi. *El-Câmiuli Ahkâmi'l-Kur'an*. Beyrut: 1993.
- Münzirî, Zekiyüddîn. *Et-Tergîb ve't- Terhîb*. Mısır: 1954.
- Müslim, İbn el-Haccâc. *El-Câmiu's-Sahîh*. İstanbul: 1968.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman. *Es-Sünen*. Mısır: 1930.
- Nevevî, Ebû Zekerîya Yahya. *Et-Tibyân fî Âdâbi Hameleti'l-Kur'an*. Mısır: 1960.
- Râzî, Fahreddin. *Mefâtihu'l-Gayb*. Beyrut: 1997, I-XXXII (11c).
- Râzî, Muhammed b. Ebu Bekr. *Garibu'l-Kur'an*. Thk. Hüseyin Elmalı. Ankara: 1997.
- San'ânî, Abdurrezzâk b. Hemmâm. *El-Musannef*. Beyrut: 1971.
- Subhies-Sâlih. *Mebâhis*. Beyrut: 1985.
- Süyûtî. *El-Camiu's-Sağir*. Mısır: ts.
- Taberî. *Camiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'an*. Mısır: ts.
- Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ. *El-Câmiu's-Sahîh*. Mısır: 1962.
- Zebîdî. *Tecrid-i Sarîh*. Trc. Kamil Miras. Ankara: 1986.
- Zerkânî. *Menâhilü'l-İrfân*. Mısır: ts.